

ADALÉKOK TOMPA MIHÁLY SZABOLCS-SZATMÁR MEGYEI KAPCSOLATAIHOZ

A SZABOLCS-SZATMÁRBA VEZETŐ UTAK

Tompa Mihálynak 1967-ben születése 150. és 1968-ban halála 100. évfordulóját ünnepeljük. Az ünnepi megemlékezések sorában azokról a kapcsolatokról és emlékekről szeretnénk dolgozatunkban szólni, amelyek Tompát megyénkhez, Szabolcs-Szatmárhoz fűzték.

A sárospataki főiskolából indultak azok az utak, amelyek Szabolcsba vezették a költőt. Közülük az egyiket iskoláztatásának körülményei, a másikat a barátok jelentették.

Tompa szegény sorsú foltozóvarga gyermeke volt. Midőn apja 1822-ben özvegségre jutott, az akkor öt éves Mihályt az apai nagyszülők vették magukhoz. Mintegy tíz esztendőt töltött az igrici kis parasztházban, családi környezetben ugyan, de híján az anyai szeretetnek, a családi melegségnek, ami pedig nagyon hiányzott az érzékeny lelkű gyermeknek. Miközben a falusi iskolát végezte, egyre többet segédkezett nagyapjának és nagybátyjainak a mezei munkában, s úgy látszott, hogy az iskolából kikerülve végleg az eke mellé áll. Már tizennégy éves volt, midőn a sárospataki főiskoláról új tanító került Igricibe, Bihari György. A helyi szokás szerint Tompa a hasonló korú suhancfiúkkal együtt apró házi szolgálatokat végzett Bihari Györgynek, aki ilyenkor beszédbe elegyedett vele. A fiatal tanítónak hamarosan feltűnt a fiú értelme s igyekezett meggyőzni a nagyszülőket arról, hogy unokájuknak tovább kell tanulnia. Azok a beleegyezésükön kívül nemigen tudtak neki egyebet adni, de a kor szokása segítségével jött. Beajánlotta Bihari szolgadiáknak a falu két földesurának fiai mellé. Így történt, hogy 1832. november 17-én bejegyezték nevét a sárospataki gimnázium első osztályos tanulóinak névsorába.

Esztenődkön át szolgadiákként tanult, tehát iskolai munkája mellett a lakás és élelem fejében kiszolgált a birtokosfiúkat. Később, mikor a gimnáziumi osztályok elvégzése után az akadémiai tagozatra került, az iskolai szabályzat értelmében nem lehetett tovább szolgadiák. Ettől kezdve a különböző birtokoscsaládok fiainak instruktoraként teremtette elő tanulása költségeit. Többek között 1841-ben Jármy Lajos laskodi földbirtokos fiának is nevelője volt, és a szünidőt tanítványával együtt Laskodon, ebben a kis szabolcsi faluban töltötte. Itt ismerkedett meg pataki diáktársának, a Jármyakkal rokon Böszörményi Károlynak a hugával, Katalinnal, aki iránt szenvedélyes szerelemre lobbant. A mélyről fakadt és egész lényét betöltő szenvedélyből azonban nem lett házasság, csupán néhány vers és egy egész életre szóló, a boldog ifjúkort idéző kedves — bús emlék.

Nemcsak tanítványai, hanem barátai révén is eljutott Tompa Szabolcsba. Az ide vezető baráti kapcsolatok is a pataki főiskolán szövődtek.

Tompa aktívan részt vett az iskola önképzőkörének életében. Az 1832-ben Nyelvmívi Társaság néven alakult egyesület később Szépműegyletre, majd Önképző Társulatra változott, de mindenkor az írással foglalkozó,

szárnypróbálgató fiatalok fóruma volt. Szemere Miklós, aki egykor maga is Patakon tanult, figyelemmel kísérte a fiatal poéták tevékenységét, és felismerte Tompa tehetségét is. Hamarosan barátjául fogadta, és gyakran látta vendégül lasztóci birtokán. A Szemere Miklós bátyja révén ismerkedett meg Tompa, Nagyfalu (ma: Tiszanagyfalu) birtokosa, Bónis Barnabás feleségével, akinek vendégszerető házában többször megfordult.

A nagyműveltségű, műpártoló fiatalasszonyban önzetlen, nemes lelkű baráttra talált, aki értette és szerette Tompa költészetét, és állandóan ösztönte költői alkotókedvét.

Valószínűleg a nagyfalui társaságban ismerkedett meg Dobozy Ferencel, Szaboles község birtokosával, aki Tompától kért sírverset, midőn menyasszonya meghalt. Alighanem ehhez a körhöz tartoztak a gávai Soldosok is, akikhez Tompát később, házassága révén rokoni szálak is fűzték.

Diaktársai közül a Buj községbe került Litkei Tóth Péterrel élete végéig baráti kapcsolatot tartott, és a pataki esztendőkből szövődött barátság fűzte Kiss Áron porcsalmi lelkészhez, a későbbi debreceni püspökhöz és Beczkes József tiszakóródi paphoz is.

Tompának tehát nem kevés kapcsolata volt Szaboles-Szatmárral, s ezek mind epikai költészetét gazdagították, és nyomot hagytak prózai írásaiban is.¹

II.

A LASKODI SZÉP NAPOK

Kapcsolatai közül elsőnek a Laskodon ébredt ifjúkori szerelmét említeném.

Tompa 1841-ben Sárospatakon Jármy Lajos laskodi birtokos fia mellett nevelősködött, és a szünidőt tanítványa családjánál töltötte, Laskadon. Évtizedek multán pár sajátos epizód kapcsán idéződik fel benne egykori házigazdája emléke.

Volt a költőnek egy jegyzetfüzete, a jeles Fekete könyv,² amelybe élete végén összegyűjtötte az emberekre vonatkozó megfigyeléseit, tapasztalatait. Az 1-től 100-ig sorszámozott feljegyzés közül a 69. és a 70. szől Jármy Lajosról. Az előbbiben annak szűkmarkúságát, fősvényességét illusztrálja, felemlítve panaszkodását, amiért oly sok fizetést kell adnia a házi alkalmazottaknak, közöttük mint instruktornak, magának Tompának is. A másik, 70. számú jegyzetében Jármy Lajos és a hasonszőrű „falusi intelligencia” hiányos műveltségéről, elmaradottságáról ad pillanatképet. Érdeemes a feljegyzést részletesen idéznünk:

¹ Az életrajzi adatokra lásd:

Lengyel Miklós: Tompa Mihály élete és művei. Budapest, 1906.

Kéki Lajos: Tompa Mihály. Franklin Társulat kiadása. Budapest, 1912.

Váczy János: Tompa Mihály életrajza. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása, 1913.

Tompa Mihály Válogatott Művei. A bevezetést és a jegyzeteket írta Bisztray Gyula. Budapest, 1861.

A magyar irodalom története. IV. k. Szerkesztette Sőtér István. Akadémiai Kiadó, Budapest.

² A fekete könyv. Jegyzetek az emberekről. Saját tapasztalása után az igazsághoz szigorúan ragaszkodva írta Tompa Mihály, 1868. A Magyar Tudományos Akadémia kéziratára. Jelzet: Irod. 8

„... vasárnap délután az I-i intelligencia öszve gyűlvén Lajos úrnál: iszogattuk a veszélytelen nyíri bort, s discouráltunk egyről másról. A föld forgása is előjött, én állítottam hogy valóban forog, mire az uraságok nagyot nevettek, még pedig egy szívvel-lélekkel, és mély szájalommal néztek reám.

Lajos úrnak a patrónusomnak volt leg kellemetlenebb helyzete. Olyat állítottam, mit ő se hitt, de se kacagni se ellenem szólni nem mert, hiszen mit mondanának akkor, a többiek hogy olyan derék nevelőt fogadott!

A vita folyt —, forog biz az, mondám én ismét és határozottan, értelmi felelősségem teljes érzetében; forog mint a vízi malom kereke, még pedig kelet felé.

„Micsoda!? Ugrott és kiáltott fel Lajos úr a' patrónus, már engedjen meg amice, de így én se hiszem!

ha azt

állította volna, hogy úgy forog mint a száraz malom kereke: Csak inkább hinném, de így hinni: nem ettem bolond gombát.”²

Ha elmemozdító gondolatok nem is feszítették a laskodi társaság tagjait, gondtalan vidámság annál inkább. Tompa jól érezte magát közöttük, s őt is szívesen látták. A társaság férfitagjai poharazás közben sokat derültek adomáin, a hölgyek meg elismeréssel adóztak apró virtusainak, annak, hogy két ujjával törte fel nekik a mogyorót és pusztá kézzel törte ketté az akkori osztrák váltópénzt.³

Különösen a másik Jármý családnál, *Jármý Déneséknél* gyűlt össze víg társaság, s itt még irodalmi érdeklődésre is lelt.

Jármý Déneséknél töltötte a szünidőt egyik pataki diáktársa, *Böszörményi Károly*, aki rokonságban volt a Jármýakkal. Barátja révén megismerkedett annak húgával, *Katalinnal*, aki huzamosabb időt töltött a gyermektelen Jármý Dénesék házában.

Katalin olvasott leány volt, különösen a verseket kedvelte, a Regélő, a Társalkodó és az Athaeneum útján már a Tompa neve is eljutott hozzá, és örült a költővel való személyes ismeretségnek. Szívesen olvasgatták együtt a lapokban megjelent legújabb költeményeket, közöttük a Tompa írásait is. E közben a korábbi „halk szerelmi ábrándok”, a még csak bontakozó szerelmi érzések után, most szenvedélyes szerelem ébred Tompában a tizenhat éves, „szép barna lányka” iránt. Szerelmét azonban reménytelennek érzi. Katalin mégiscsak birtokoslány, habár a szülők vagyona hat gyermek között oszlik is meg, ő pedig — akkor még — jóformán senki. Esztendőök kellene, hogy befejezze tanulmányait, s még költői hírneve is csekély. Kétségei addig gyötörrik, mígnem elkeseredett tette, öngyilkosságra szánja el magát. Ennek történetét a Jármý családban élő hagyomány mindmáig megőrizte.⁴ Hogy a

³ Jármý László (Jánosháza) közlése. — Jármý László unokája annak a Jármý Lajosnak, akinek Tompa Laskodon nevelője volt, s még gyermekkorában nagyapjától hallott a költő laskodi tartózkodásáról. L. Jármý László hozzám írt, 1967. nov. 12-én kelt levelét.

⁴ Ua. Jármý László az öngyilkossági kísérlet történetét így írja le: „Tompa Mihálynak Laskodon igen megtetszett Böszörményi Katalin kisasszony. Mivel azonban Böszörményi Katalin földbirtokoslány volt, a költő reménytelenül szeretett. Egy téli reggelen, amikor a házbeliek az ebédlőben már együtt voltak, szokásától eltérően, Tompa nem

családi hagyomány mennyire színezi a valóságot, azt nem lehet megállapítani, de hogy történeti alapja van, azt *Szemere Miklós*nak Tompához írt levele bizonyítja. Ebben arról számol be Szemere a költőnek, hogy egyik közös barátjuknak három történetet beszélt el Tomparól, s ezek között: „... laskodi esetedet, midőn Albert Miska elkapta tőled a puskát s azt hitte, hogy agyon akarod magadat trucihálni s bezártak s őriztettek.”⁵

Tompa ezek után nem titkolja érzelmeit. Finom, szemérmes vallomásként megajándékozta a leányt a „*Dalfüzér*” c. emlékkönyvvel.⁶ Ebbe a kor szokása szerint saját kezűleg másolt verseket, népdalokon kívül Csokonai, Kölesey, Kazinczy, Czuczor, Garay, Bajza költeményeiből, s itt-ott a sajátjából is. A fedőlap belső oldalán ez áll: „Emlékül B. K.-nak. 1841.” Az első lapon a költő barátja, Kiss Gedeon^{6/a} által készített rajz: egy gitár, mögötte a felkelő nap. Egy lappal tovább ezeket a sorokat rózta Tompa a lap közepére:

*A dalok virágok,
Gyökerek a szív,
Napjok a szerelem.*

A következő oldalon a díszítő írással írott EMLÉNY szó alatt ismét rajz. Egy lant, alatta felhőgomolytól övezett koszorú, s az egészen átsütnek a kelő nap sugarai. Továbbblapozva olvashatjuk az ajánlósorokat:

Ajánlás

*Minden virágát életemnek
A melyek számomra teremnek,
Barátság! szerelem
Ti néktek szentelem.*

TOMPA MIHÁLY

---

jelent meg a reggelinél. Dédapám érte üzent, hanem azt a hírt hozták, hogy „Tompa tekintetes úr nincs a szobájában.” Mire dédapám személyesen ment Tompa szállására, kit ott tényleg nem talált, hanem helyette egy Böszörményi Katalinhoz írott levelet. Abban Tompa reménytelen szerelmét írta meg Böszörményi Katalinnak. A szűz havon jól kivethetőek voltak a Tompa szállásától elvezető lábnyomok, melyek az akkori esendbiztos, Albert Mihály lakásához vezettek. Dédapám ott tudta meg Albertnétől, hogy Tompa vadászat céljára egy vadászfegyvert kért, de mivel a esendbiztos nem volt otthon, Tompa saját kezűleg vett magához egy fegyvert, egy korabeli kováspuskát. Miután a Böszörményi Katalinhoz frott levél tartalma és Tompa további viselkedése öngyilkossági szándékra mutatott, dédapám most már többbedmagával lóháton követte a költő nyomait. A nyomok Laskodtól északi irányba, a szőlőskertekbe vezettek. Itt találták Tompát, amint a puska csövét szájába téve akart magával végezni. Az öreg kováspuska azonban csütörtököt mondott, és így sikerült dédapáméknak a költőt épségben hazavinni.”

⁵ Szemere Miklós levele Tompa Mihálynak. 1851. végén. — Tompa Mihály levelezése, I—II. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Bisztray Gyula. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964. (A továbbiakban: TML) I. k. 146. sz. levél.

⁶ Vozári Gyula: Tompa Mihály életéhez. Figyelő, 1881. évf. X. köt. 82. l. — A *Dalfüzér* Tompa minden nagyobb életrajzában említve van, de teljes részletességgel csak Vozári ismerteti.

^{6/a} Kiss Gedeon testvére volt Kiss Áron ref. papnak, akiről később részletesen szólunk, mivel porcsalmi lelkeskedése idején több levelet váltott Tompával. Kiss Gedeon is Patakon tanult, csak nem teológus, hanem jogász lett. 1849-ben nemzetőr kapitány volt, s később Szatmár város kapitánya, majd vármegyei főjegyző lett.

A szerelem egyre mélyül, egyre szenvedélyesebbé válik. Az 1841. évi szünet után ugyan nem találkoznak, de a költőben tovább él a szenvedélyes érzés, s piros szalaggal átkötött hajfürtjét küldi a lánynak, viszonzva annak hasonló ajándékát. A kísérőlevél minden szava a „lángoló szerelem” bizony-sága:

Sárospatak, 1842 (?)

Egyetlenegy Katikám! Kedvesem!

Itt van az ígért hajfürt, piros szalagja jelenti, hogy szerelmem irántad ily lángoló. — Oh Kedvesem! én csak azért kívánok élni, hogy veled élhessek: — csak azért kívánok boldog lenni, hogy téged boldogíthassalak. — Képeddel alszom el, képeddel álmodom, képeddel ébredem fel. — Szüntelen csak egy gondolatom van, és az Te vagy; s midőn Istennek imádkozom is, csak teróllad gondolkozom, de mit tehetek én erről! — Látod édes Katiczám! nem nyílik virág a jóltevő nap nélkül; pusztá és kietlen az én életem nálad nélkül, — te vagy életemnek tavasza, napja, reménye, mindene. Hányszor nem csókolom meg forrón a tőled nyert emlékeket! Oh csak tizedrésznnyire szeretnél is te engem, mint én téged szeretlek! Te vagy vigasztalásom minden szenvedések közt. Teérted fogom könyv mellett virasztani az éjszakákat, míg örökre enyim nem leszesz; oh légy hív, és szeresd a

Te éretted
síríg lángoló

Miskádat⁷

Többi levelét, melyet ez idő tájt írt, a lány később megsemmisítette. Maga Tompa kívánta ezt, a barátjához, Katalin bátyjához írt levelében: „Katihoz írt leveleim összeszedéséért vedd forró köszönetemet, égettesd össze vele.”⁸

Nem hiányzott azonban a Böszörményi Károlynak írt levelekből sem a költő lelkét betöltő érzés őszinte, bizalmas megvallása. Egyetlen vágya van: hogy Katit mindörökre magáénak tudja: „...én őt oldalamnál szeretném látni örökké”⁹ — írja barátjának, bár az a gondolat kínozza, hogy e vágya sohasem fog teljesedni: „a sors falat vont” közéjük. Azt sem hallgatja el barátja előtt, hogy helyzetének bizonytalansága miatt megpróbálta feledni Katit: „...ezerszer tettem próbát őt e s z e m b ő l k i v e t n i, őt elfelejteni... hiába! nem megy... Előbb tudnám megátkozni anyám, szent porát, mint őt egy percig elfelejteni.”¹⁰

Nem is hiányzik egyetlen leveléből sem Kati. „Én életem végéig szüntelen mondani akarom e témát!”¹¹ írja Böszörményi Károlynak, midőn barátja azon aggodalmaskodik, hogy nem ír-e túl sokszor hűgáról a Tompának küldött leveleiben.

⁷ Tompa Mihály levele Böszörményi Katalinnak. 1842. TML, I. k. 4. sz. levél.

⁸ Tompa Mihály levele Böszörményi Károlynak. 1843. október táján. TML, I. k. 13. sz. levél.

⁹ Tompa Mihály levele Böszörményi Károlynak. 1843. december 9. TML, I. k. 14. sz. levél.

¹⁰ Tompa Mihály levele Böszörményi Károlynak. 1843. szeptember táján. TML, I. k. 12. sz. levél.

¹¹ Tompa Mihály levele Böszörményi Károlynak. 1844. március. TML, I. k. 17. sz. levél.

Ilyen mélyről fakadó érzések, ekkora ragaszkodás láttán alig lehet megérteni, mi készítette arra Tompát, hogy távol tartsa magát a lánytól, sőt véglegesen lemondjon róla. Egyfelől kétségkívül anyagi helyzetében kell a magyarázatot keresni. Ekkor még nem fejezte be tanulmányait, de az iskola elvégzése után elnyerhető papi állás sem ígért megfelelő anyagi alapot egy Bösziörményi-lánnyal kötendő házassághoz. Másfelől egészségi állapotának is jelentős része van tartózkodó magatartásában. „Először élet s egészség, azután a többi”¹² — írja később barátjának. Egészsége pedig nincs. Szinte minden levele, amit Bösziörményi Károlynak ír, tele van panaszkodással megromlott és gyöttrő egészségi állapotáról. Hogyan is remélhetné, hogy egy viruló fiatal lány egy „tajtékos vért köpő” férjhez köti életét!

Pedig Kati még így is szereti, s a család is szívesen látná Tompát. Meg is próbálják színvallásra bírni. 1844 nyarán Bösziörményi Károly húga házassági lehetőségeiről tájékoztatja barátját. A hír hatása nem az volt, amit az eddigi vallomások után várni lehetett. Tompa ahelyett, hogy szerelméhez sietne, megakadályozni a készülő házasságot, belenyugszik e fordulatba, engedi, hogy érzelme fölött az ész uralkodjon, és így válaszol: „Hogy Kati férjhez megyen, hogy mást nem is tehet barátom, — borzasztó nyugalommal kell elismernem, mert hiszen magam kárhóztatnám, ha hozzám gyöngé nádszálhoz kötné életfonala reményét, — én nem ott vagyok, — neki menni kell és menjen is édes Károlykám! ÖröködjeteK, hogy boldog legyen, s igyekezzék engem feledni, — nem is az fáj nekem, hogy ő megyen, mert mást nem vártam, erre készülve voltam, de a sors! a sors! . . . mely engem oly szűkmarkúlag áldott meg anyagi kegyelmével — a sorsot szeretném lábam alá tiporni!”¹³ Mivel ezt nem teheti, legalább annyit szeretne még, hogy tudomást szerezzen a szeretett lány életének alakulásáról, s aztán jöjjön a feledés! Így kérleli barátját, „Még egyszer édes Károlykám, ezen édes kínos tárgyat nekem szőnyegre fogod hozni, — el fogod két íven beszélni nekem a legfinomabb részletekig férjhezmenetele stadiumát, — és akkor többé hangot sem róla.”¹⁴

Nem került sor a két íves elbeszélésre. Kati csak sok évvel később, már jóval a költő házassága után ment férjhez.¹⁵ Mégis: Tompa végleg visszavonul.

Később megjelenik még a barátjának írt levelekben Kati neve, de felejtetni akar inkább, mintsem emlékezni.

„Nekem felejtés ad csak enyhülést
Nem a te képed szép emlékezet” —

idézi egy helyütt *Emlékezet* c. versének sorait.¹⁶

¹² Tompa Mihály levele Bösziörményi Károlynak. 1844. július elején. TML, I. k. 19. sz. levél.

¹³ Tompa Mihály levele Bösziörményi Károlynak. 1844. augusztus. TML, I. k. 20. sz. levél.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Tompa Mihály 1849. május 1-én kötött házasságot Soldos Emiliával, Bösziörményi Katalin pedig 1852. február 15-én lett Jakó Pál batizi földbirtokos felesége; bár az eljegyzést már 1846-ban megtartották, csak hat évvel később esküdtek meg. L. Wallentinyi Dezsóné: Tompa Mihály és Bösziörményi Katalin. Vasárnapi Ujság, 1917. okt. 7. 64. évf. 40. sz. 640—641.

¹⁶ Tompa Mihály levele Bösziörményi Károlynak. 1845. május végén. TML, I. k. 28. sz. levél.

Egészen elfelejteni azonban sohasem tudja a lányt. A bátyjához intézett leveleiben mindig van egy-két szava — jó kívánság, üdvözlés — a Kati számára. 1846-ban, midőn *Népregék és mondák* c. kötete megjelenik, a lánynak is küld egy példányt, saját kezű bejegyzéssel: „Böszörményi Katalinnak a szerző. Jún. 4. 1846”¹⁷ 1848 elején még arcképét is elküldi Böszörményi Károlynak. Nem azért, hogy felújítsa hűgával a kapcsolatot, hanem hogy megtudja: emlékeznek-e még rá, s hogy levonja a végő tanulságot: „...sok kedves, illatos virága, gyümölcsé nem érve, hull le az életnek előlünk”.¹⁸ Belenyugvással fogadja el az életnek ezt a tanítását: „... legjobb lesz egymást többé nem látnunk; mint alkalmasint fog is történni.”¹⁹ Megérzése beteljesedett, többé nem találkozta. Hanem azért élete végén megegyeszer megláthatta a Kedvest — igaz, csak fényképen, de a sír szélén álló, megtört költő nem is kívánt többet.

Az ifjúkori nagy szerelem természetesen gazdagította Tompa líráját bár az e korszakban írt szerelmi versek általában nem különösebben jelentős darabjai költészetének. Tompa tehetsége lassan bontakozik ki, és a Kati iránti szerelem idején *költői* fejlődésének még kezdeti szakaszában van. Versei az almanachlira hatását mutatják: a busongó póz, az élet diadala helyett az elmúlás elégiája, az érzelmek mélységének őszinte feltárása helyett a szentimentális szenvelgés — mindez szinte természetszerűleg következik Tompa rendkívüli érzékenységből, a sok-sok megpróbáltatástól, a létért való küzdelem erőfeszítései által formált egyéniségéből. Természetszeretetéből is még csak néhány vissza-visszatérő képre telik, és a hasonlóan szűk körű szokmencs csupán az édeskés hangú udvarolgatáshoz elég. Lassan azonban lefeszlik róla az almanach-lira hamis pátosza, hangjában, nyelvében, kifejezési formájában a mélyen átélt érzelmek őszinte, emberi kifejezése válik uralkodóvá, az elszigetelt szerelmi érzés helyett a költő teljes személyisége kitarulkozik, az egyéni érzelem összefonódik a legnemesebb közösségi érzéssel.

A Böszörményi Katalin ihlette szerelmi költészetében nyomon követhetjük a költő szerelmének szakaszait: az érzelmek ébredését, a szerelem kivirulását és elhalványulását és a késői visszaemlékezést, és párhuzamosan Tompa igazi költővé érését is megfigyelhetjük.

Lássuk ezeket a verseket.

1841 novemberében Laskodon írja *Ligetben* c. versét. Szerelme ekkor még csak ébredszik, érzelmeinek kifejezésére még nincsenek érzékletes képei, szavai. A vers inkább a lelken eluralkodó borongás kifejezése, az elmúlás képének megfestése. A dértől sárgult lomb, a zizegve hulló falevelek: mind a halál gondolatát idézik benne. Nem szerelmet kér a lánytól, hanem azt, hogy mondjon majd érte egy fohászt a sírhalmánál. Mintha érezné, hogy a bontakozó szerelemből soha nem lesz beteljesedés. Ugyanez a hangulat uralkodik a *Megnyugvás*ban is, és ugyanez a kép adja a költő tollára a szót: az őszi hervadás látása készletti búcsúra. Megnyugszik, a haláltól nem fél, hiszen „zöld hant alatt nyugodni jó”, s csupán, arra kéri a lányt, hullajtson néhány könyvet a sírjára. A költő érzelmének kifejezése itt is belevész a korában divatos érzélgősségbe.

¹⁷ Vozári Gyula: Tompa Mihály életéhez. Figyelő. 1881. év. X. köt. 82. l.

¹⁸ Tompa Mihály levele Böszörményi Károlynak. 1848. március 18. TML, I. k. 70. sz. levél.

¹⁹ Uo.

A *fecske*hez c. verse valamelyest felszabadultabb. Ebben boldogan kiáltja oda a vándorútra induló madárkának szíve boldogító titkát:

*Ah, pedig, ki lenne párom,
Holtaiglan tiszta, hív,
S magzatimnak édes anyja:
Megtalálta már e szív!*

Előbb még ajkára tolul a bizonytalanság, hogy hol talál helyet, ahol megtelepedhet, de nyomában ott a reménykedés:

*Ád az Isten egy helyecskét,
Hol megrakjam fészkemet.*

Az ifjúkori idillt — a költő szándéka ellenére — megzavarta a *Vallomás* c. vers. Ezt 1843-ban írta Tompa, abban az időben, amikor a Böszörményi Károlynak küldött levelei még a Kati iránti szenvedélyes szerelméről tanúskodnak, s így alig hihető, hogy a költői szándék az lett volna, amit a leány kiérteni vélt belőle. E versben ugyanis Tompa kicsúfolja a férfiak csapodárságát, szerelmük állhatatlanságát, mivel hízkelkedő, szerelmetbizonygató szavakkal veszik körül a lányokat:

*És az ajk, a szív bolondja,
Mézes-mázos ige rajt;
Szól nem érzett fájdalomról,
Üdv —, hűségéről, sírhalomról,
Esküszik, könnyörg, sohaj!*

De mind ez csak hitelt nem érdemlő szó; ki is oktatja a hiszékeny lányokat:

*S mit tagadjam, drága szépek!
Míndezeknek hinni baj!*

S ha fel is ébred a férfi-lelkiismeret, kínos álmot gyötri: az emlékül adott hajfürtből font ostor várja egy kolostor cellájában. De ahogy az álmot eltűnik, megint visszatér a csapodárság. Azért telik még a jobbik énjéből a figyelmeztető szavak megismétlésére:

*Lányka! esd az ifjú, s annyi
Szóvirágot összefűz
Hízgelgése fonalával;
Meg ne csaljon szép szavával!
Mert szerelme szalma-tűz.*

A *Vallomás* a Honderű-ben jelent meg,²⁰ Böszörményi Katalin is olvasta, és úgy értelmezte, hogy a versben Tompa önmagáról fest képet. Úgy érezte, a költő becsapta őt, amikor szerelméről vallott és hűségéről esküdött, és ezért végtelenül megsértődött, megharagudott. Mikor Tompa ennek hírét veszi,

²⁰ Megjelent a Honderű 1843. szeptember 9-i számában.

a Böszörményi Károlynak írt levelében igyekszik magyarázkodni: „... csak képzeld, ennek a kis bohónak mi jutott eszébe? egy honderűi humoristikus versemet elolvassa Vallomás címűt, ez egy a legsikerültebb darabom, s a magyar irodalom annyira parlag humoristikai mezején — dicsekvés nélkül mondom — a jobbak közé tartozik, Vörösmarty és a szórszálhasogató vén aesthetikus Szemere Pál szerint is, s hát mondom elolvasván, Jármy Miskához egy levelet ír (azaz tulajdonképpen irat vele más, nem te vagy-e? mint világosan észrevettem) amelyben hinni akarja, hogy én saját becses én — emet festém ott le s az éltem tükre, nem tudtam, mosolyogjam — e vagy bosszankodjam e furesaságon.”²¹ Mint a levélből látjuk, a Vallomás alaposan felkavarta Böszörményiék körében a hangulatot, s Tompa igyekszik azt esillapítani. A barátjának írt leveléhez egy Katinak szólót is mellékel. Úgy látszik, sikerül a lányt kiengesztelnie.

Verses vallomásokkal is erősíti a lánynál hitelét. Még ezután következik a *Napraforgók*-ciklus. Szeret és viszontszeretik — ezt hirdetik a vers első sorai:

*Lánykám! híven szeretjük egymást,
Szívünké e boldog titok.*

Mekkora boldogság lehetne ez a fiatal szív számára! De Tompán nem lesz urrá az ujjongás. Élete napjának érzi a lányt, de rátekinteni nem mer, fél, hogy a fény megvakítja. A nap nélkül pedig hervad, halványodik, a sír felé hajlik. A diadalmas szerelemérzésnek nem ad helyet lelke borongó alaphangulata.

Szerelmének és rajongásának kifejezése a *Kedvesemhez* c. versében jut el csúcspontjára. Érzéseit nem árnyékolja a ború, de megnemesíti a másik magasztos érzéssel, a hazaszeretettel való ötvöződése. A Katitól kapott „háromszínű selyemszalag” *fehér* színe a lány ártatlanságára, a *piros* lángoló szerelmére emlékezteti, a *zöld* pedig reményét ébreszti fel, hogy egykor őt fogja boldogítani. Az ajándék viszonzásául szerelmet és hűséget esküszik mind a lánynak, mind hazájának, melynek színeit az ajándékuul választotta. Büszkén tesz bizonyosságot a lelkében uralkodó két érzésről:

*S míg más az oltár zsámolyán
Imádja Istenét:
Oh! én csak egy imát tudok
A hon s leány nevét.*²²

Még nyíltabb, még őszintébb hangot üt meg a *Nyílt levél egy hölgyhöz* c. versében, melyet 1844-ben írt Kati édesanyjához, Böszörményi Józsefnéhez. Ebben megvallja leánya iránti szerelmét és hitet tesz az őszinte baráti érzésről, amely fiához fűzi:

²¹ Tompa Mihály levele Böszörményi Károlynak, 1843. október táján. TML, I. k. 13. sz. levél.

²² E verssorokkal kapcsolatosan Lengyel Miklós megállapítja: „... valószínű, hogy belőle merítette Petőfi e híres sorait:

Szabadság, Szerelem!
E kettő kell nekem.”

L. Lengyel Miklós: Tompa Mihály élete és művei. Budapest, 1906. 27. old.

Emlékezem... szép őszi este volt,
 — Sárgán hulltak a fáknak lombjai;
 Midőn a szív csordultig tele van,
 Hanem az ajk nem tud mit mondani;
 Fiad' s leányod' karjaimra öltve:
 Kimentünk a berekbe, a mezőre.
 Érzelminknek nem volt szüksége szóra...
 Oh, az az est, az a szent, boldog óra
 A titok s emlék pecsétje alatt:
 Örökre itt, itt... lelkemben maradt!

Abban reménykedik, hogy övé lesz a lány, s vele együtt korán elvesztett édesanyja helyett anyát is nyer, s lesznek, akik megértik és megosztják örömét s bánatát:

*S mert nincs, ki vonna hű meleg szívére,
 Fájdalmam és öröömim osztva, érte:
 Anyám helyett, ah mint óhajtanám
 Jó hölgy, neked mondhatni ezt: anyám!*

Tompa Mihály Böszörményi Károlyhoz írt leveléből tudjuk, hogy a család szívesen fogadta a verset. „Nyílt levelem — mondod — szívesen vettétek, — örülök édes Károlykám! talán meg nem haltam még emléketeknek, — én — mit ott írtam csak árnyát írtam ki keblem érzeményének, mit irántatok érezni soha meg nem szűnök.”²³ A versbe foglalt formális leánykérés után ezek a levélbeni szavak méginkább erősítették a család hitét Tompa szándékának komolyságában.

A költőnek azonban nincs bátorsága házasodni. Mint már utaltunk rá, felelőtlenségnek érezné ezt a lépést bizonytalan anyagi helyzete és egészségi állapota miatt is. Így az idő és a távolság egyre inkább koptatja az érzelmeket.

A *Szerelem* c. versében már jelentkezik a *feledés*. A szerelem fényes, meleg sugára meghalványult, kihűlt, s míg azelőtt szíve csordultig volt érzellemmel most „fagyos nyugalmat” érez csupán. A *Hárfám*-ban mintegy biztatja magát a feledésre.

*Hárfám, ne zengj szerelmet,
 Feledd örökre azt!*

Az érzelmeik lassú kihűlésén kívül az az erősen diszsonáns hangütés is siettette a végleges szakítást, amely a *Nánihoz* c. versciklusból kicsengett. Ha négy esztendővel ezelőtt a Vallomás-ból azt érezte ki Kati, hogy abban a költő önmagáról fest képet, ebben a versben saját magát vélhette felismerni. Nem volt-e ő is ragyogóan szép, művelt, művészetkedvelő, olvasott, mint a vers Nánija? Nem neki volt-e Tompa egykor „örjögő imádója”? Nem neki bizonygatta-e a laskodi hársak alatt örök hűségét? Hanem ahogyan most, a versben felidézi Tompa, — nem hagyhat benne kétséget az iránt, hogy mindez a múlté. E tudat még bántóbbnak, még élesebbnek rajzolja a vers mutatta tükörképet. Mert lehet-e örülni a női szépség ilyen ábrázolásának:

²³ Tompa Mihály levele Böszörményi Károlynak, 1844, február 20. TML, I. k. 16. sz. levél.

*Szép vagy, nagyon szép, csak az a bajod,
Hogy ezt tennmagad legjobban tudod;
Nem vagy szerény iboly, mely ékivel
zöld fű közé virúlni búvik el;
Hanem napraforgó vagy édesem,
Mely kaczerán ácsorg az útfelen.*

És nem úz-e műveltségéből gúnyt a költő, midőn annak elismerésére ilyen szavai vannak:

*S mily olvasottságod van! Csak haladj,
S maholnap e táj tudós nője vagy!
Tudós nő...! Nem ver szíved hangosan?
(Órizz meg a gonosztul, oh uram!)
Regényekkel borítva asztalod,
A b o l y g ó z s i d ó t könyv nélkül tudod!
— A s z ó z a t o t, igaz, nem ösmered,
Hanem hiszen még megösmereheted!
Van is látatja, mert kívül-belül,
A ház tája csakhogy el nem repül;
S míg ajkad S u e r ő l fecseg eleget:
Eszünk keletlen, poshadt kenyeret.*

És nem lehet-e felháborodni azon, hogy az egykor „örjögő imádó” most ország-világ előtt kacagja a szemébe:

...nem veszlek el!

Volt is felháborodás, megbántottság, sértődöttség, amit a leány bátyjának levele közvetít Tompának. A költő válaszában igyekszik megnyugtatni a kedélyeket, s bizonygatja, hogy nem volt bántó szándéka: „Verseim az asszonyoknak bosszúságot csinálnak? Semmi, gyakran azt boszantjuk, kiket szeretünk; annyi virágot szagoltattam már ezekkel a furcsa teremtésekkel, hogy azt is elszenvedhetik, ha néha egy kis borsot török ártatlanul az orruk alá. Szeressenek vagy haragudjanak rám, csak el ne felejtsenek! Egyébiránt hidd el, firkáló embernél nem mindig célzás gyanánt vagy önként jönnek az ilyenek, maga sem tudja miért? Csak ír, és lesz belőle tudtán kívül olyan, mit alkalmazni is lehet”.²⁴

A szóbeszéd azonban egyre gyűrűzött a vers körül: voltak, akik nem Böszörményi Katalint vélték a vers címzettjének, és ilyen értelemben még Tompa egyik nagyrabecsült nőismerősének, Bónisnénak a neve is szóbakerült. A költő azonban a barátjának írt levelében határozottan megmondja, hogy ennek a „tisztán szellemi jó asszony”-nak nincs köze a vershez. A „Náni-ügy” végül is azzal zárul, hogy Tompa nyilatkozatot tesz közzé a Pesti Divatlapban:

²⁴ Tompa Mihály levele Böszörményi Károlynak, 1847. július 21. TML, I. k. 59 sz. levél.

NYILATKOZAT

Az irdalmi felszólalások — és (nyilatkozásoknak) teljességgel nem vagyok barátja; és csak akkor is teszem azt, midőn kikerülnöm lehetetlen. Most épen ilyen állapotban vagyok. — „Nánihoz” című versemből tetszett némelyeknek olyasmit szagolni ki, mit én soha nem gondoltam. — Midőn tehát minden gyanúsítgatás és elmagyarázás ellen ünnepélyesen ovást teszek: csak azt mondom viszonzásul, hogy ehhez vagy jó adag értelmetlenség, vagy rosszlelkűség kellett. — Tessék választani!

Beje, július 23-án 1847.

TOMPA MIHÁLY²⁵

Nem csodálkozhatunk rajta, hogy ez erős befejezés után meggyérül a levélváltás Tompa és Böszörményi Károly között,²⁶ ami régóta az egyetlen, már csak közvetett kapcsolatot jelentette Katalival.

Egészen elfelejteni azonban sohasem tudja a lányt.

Tompa élete végén sorban elbúcsúzott barátaitól, emléktárgyat, leginkább fényképet küldve nekik. E búcsúzás során felidézte ifjúsága legkedvesebb emlékét, a Böszörményi Katalinnal való kapcsolatát is, és neki is elküldte fényképét, néhány emlékező — emlékeztető szó kíséretében: „Jakó Böszörményi Katalin asszonynak a laskodi elmúlt napok emlékéül. Hanva, febr. 20. 1868.”²⁷

Jakóné válaszolt a költőnek, és viszonzta az ajándékot is, levele azonban nem maradt fenn. Valószínűleg — egyéb levelekkel együtt — Tompa ezt is megsemmisítette. Ismerjük azonban a költő köszönő sorait:

Kedves ifjúkori barátém! Színes levele igen meghatott. Nőm kapta, ki azonnal ezt akarta iratni: írják meg annak az asszonyszágnak, hogy a képét én vettem gondjaim alá, azon areképet, melynek eredetiét annyiszor emlegette férjem előttem. Azonban hazaérkezvén, a válaszolás édes tisztét magam végzem. Jól estek szavai, melyek az élet hajnalának virágillatos, madárdalos, szellős kezdetét, álmaim reményét juttatták eszembe a laskodi napokról. Fogadja e pár sorát emlékül ifjúkori barátjának,

TOMPA MIHÁLYNAK²⁸

Hanva, május 10. 1868.

A fájdalmas betegségtől meggyötört költő szívébe még egyszer beoltta a halvány derűt az emlékezés.

²⁵ Tompa Mihály nyilatkozatát a Pesti Divatlap közölte 1847. július 29-i számában. Újra-közölte Bisztray Gyula Tompa Mihály elfelejtett írásai c. cikkében. Irodalomtörténeti Közlemények, 1963. 1. sz. 61—72. l.

²⁶ A Nánihoz c. versciklus okozta bonyodalom utáni időszakból mindössze két levél ismeretes, amit Tompa Böszörményi Károlyhoz írt. Ezek kelte: 1848. március 18, 1855. november 12.

²⁷ Vozári Gyula: Tompa Mihály életéhez. Figyelő, 1881. X. köt. 82. l.

²⁸ Tompa Mihály levele Böszörményi Katalinnak, 1868. május 10. TML, II. k. 1258. sz. levél.

III.

ISMERETSÉGE A „LELKES, DICSŐ NŐ”-VEL

Az előző fejezetben a *Nánihoz* c. vers kapcsán került szóba Bónisné, mint akinek — egyes vélemények szerint — köze lehetett a vershez. E fejezetben Tompának *Bónis Barnabásné Pogány Karolinával* való ismeretségéről számolunk be.

Pogány Karolina Pazonyan (ma Nyírpazony) született 1821. febr. 18-án.²⁹ Nagyfaluba (ma Tiszanagyfalu) ment férjhez *Bónis Barnabáshoz*, aki igen tekintélyes birtokos, később főispánná is választották.³⁰ A házasság mégis boldogtalan volt, s az asszony életének a jótékonykodás adott tartalmát, a szép, a művészet iránti fogékonysága és érdeklődése tette színessé, változatosná. Ez az érdeklődés volt az alapja a Tompával való tiszta és őszinte baráti kapcsolatának is.

Tompa még a sárospataki főiskola diákja, midőn a 40-es évek elején Szemere Miklós bátyja révén megismerkedik Bónisnéval. Szemere figyelemmel kísérte és pártfogolta a fiatal költőt, és hogy anyagilag is segítsen rajta, beajánlotta nevelőnek bátyja, *Szemere György* gyermeke mellé. Szemereék körében több birtokos családdal megismerkedik, köztük a nagyfalusi birtokos, Bónis Barnabás feleségével is. A művelt, művészetpártoló asszony szívesen látja vendégül a költőt nagyfalusi otthonában. Tompában csodálatot és rajongó tiszteletet ébreszt a háziasszony jósága, áldozatkészsége, nagy műveltsége, széépérzéke. Bónisné pedig őszinte érdeklődéssel fordul Tompa költészete felé, megfogja lelkét annak borongó hangulata. A költészet volt az alapja mély és nemes vonzalmuknak, „amelyben nem volt semmi földi, semmi salak.”³¹

Bónisnéval való ismeretsége ösztönző volt Tompa költői munkásságára, az érdeklődés meg-megújította önbizalmát, életkedvét, újabb alkotásokra serkentette, s a nagyfalusi táj és élmények témát is adnak költészetének, sőt prózájában is fellelhetők.

Tompa, mint feljegyzéseiben írja, elküldte verseit Bónisnének, amit az mindig szívesen fogadott, és lelkesítő, buzdító megjegyzésekkel kísért. Levelet is többször váltottak, de ezek közül csak Tompának az 1846. december 24-i keltezésű verseslevele³² és Bónisnének egy jóval későbbi, Tompához intézett levele ismeretes. A verses-levél bevezető soraiból kitűnik, hogy miután Tompa Bejére került papnak, Bónisné érdeklődött hogyléte és új hivatása felől. Ez érdeklődésnek eleget téve számol be előbb papi munkájáról, majd költői terveiről, s a kettő között kiönti szíve fájalmát is nemes barátnőjének. „Lant és biblia”, papi hivatás és költészet tölti be életét. Hirdeti, hogy a papi munka szép, születésétől haláláig végig kíséri életútjukon az embereket.

²⁹ A nyírpazonyi ref. egyház keresztelési anyakönyve. I. köt. 68. oldal.

A „Megjegyzés” rovatban ez áll: „A szülék kívánságára a Carolina név helyett Eulália néven fog a kisedet neveztetni.” Ezt a bejegyzést azonban később áthúzták.

³⁰ Szabolcs vármegye monográfiája. Szerkesztette Borovszky Samu. 1906. 123. o. — A megyeszékhely régebben Nagykálló volt, az első Nyíregyházán tartott megyegyűlés 1875. november utolsó napján zajlott le Bónis Barnabás főispán elnöklétével.

³¹ Váczy János: Tompa Mihály életrajza. Budapest, 1913. 32. o.

³² Tompa Mihály: Levél Pogány Karolinához. Beje, decz. 24. 1846. — Tompa Mihály Összes Költeményei. Budapest, 1870. I. k. 181. l.

Azonban nem zavartalan munkájának szépsége.

Pályám társai meg nem értenek,
Szívük hozzám fagyos, vagy lágymeleg

— panaszolja barátnőjének, utalva arra az ellenséges magatartásra, amellyel paptársai, sőt esperese is fogadják, amiért kezdeti káplánkodás vagy tanítóskodás nélkül, egyenesen önálló papi állásba jut. Hiányzik neki a családi élet melege is. A természetben keres kárpótlást és vigaszt, s mint költő, annak szépségéről akar énekelni a *virágregék*ben. Nem tudhatjuk, hogy költői levele nem kísérte-e az 1846-ban megjelent és bizonyára Bónisnének is elküldött *Népregék és mondák*-at.

Lévay József közlése szerint³³ volt Tompa hagyatékában egy selyem- és üveggyöngy-hímzésű album, melynek belső lapján ez az ajánlás áll: „Csörszárka szerzőjének névünnepe, barátilag” A finomművű borító arra vall, hogy az ajándékozó sok szeretettel és művészi érzékkel készítette, s mögötte — mint Lévay feltételezi — aligha kereshetünk mást, mint Bónisné Pogány Karolinát. Talán még arra is gondolhatunk, hogy éppen a Tompa kötetét viszonozta vele. A költő ebbe az albumba készíti a későbbi virágregékre vonatkozó jegyzeteit.

Tompa egyik életrajz-írója, Lengyel Miklós a virágregéket értékelve és elemezve arra keres választ, hogy „mi keltette fel benne azt a gondolatot, hogy virágregéket írjon.”³⁴ Megállapítja, hogy a virágregék terve, amelyet olyan részletesen és pontosan megrajzol a Bónisnének írt verses levélben, nem a bejei paplak virágos kertjében fogant meg benne. Tompa 1846. szeptember 27-én foglalta el hivatalát, a vers az év karácsonyestjén van keltezve, tehát a közben eltelt őszi hónapok nem voltak alkalmasak a kertészkedésre, amelynek során érdeklődése és képzelete oly mértékben fordulhatott volna a virágok felé, hogy azok a virágregék egész sorának megírására ösztönözték volna. *Távolabb* keresi tehát Lengyel azt a hatást, amely a virágregékre tereli Tompa figyelmét: „Valószínűleg már kis diák korában nagy hatással lehetett az élénk képzeletű ifjúra *Ovidius*. Az egymást váltogató színpompás mesék, a tökéletességgel határos költői nyelv megragadták figyelmét, s arra az útra terelték, hogy népmondákat és virágregéket dolgozzon fel.”³⁵

Az elmélyült elemzéssel kimutatott *olvasmányélmények* mellett meg kell azonban látnunk a *környezeti hatásokat* is, amelyek az erdők-mezők virágait termették a virágregék számára. Már kisdíák korában Sárospatakon is gyönyörködik a Bodrog vidékének vízi-világában, mint segédtanító Sárbogárdon is sok időt tölt a szabad természetben, vadászik a Sárvíz ingoványaiban, s mire a *nagyfalusi* Tiszamorotván csónakázik, olyan jól ismeri és szereti ezt a világot, hogy a vízi liliom susogásában meghallja a tündérkirály keservét is, s gazdagította élményvilágát a szomszédos Bekény-tó nádas ingoványa is.³⁶

³³ Tompa Mihály Összes Költeményei. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Lévay József. Budapest, 1885. IV. k. 382. o.

³⁴ Lengyel Miklós: Tompa Mihály élete és művei. Budapest, 1906. 190. o.

³⁵ Uo. — A Lengyeléhez hasonló összefüggést mutat ki Kéki Lajos is Ovidius és Tompa virágregéi között. L. Kéki Lajos: Tompa Mihály. Budapest, 1912. 115—116. o.

³⁶ Nagyfalu (ma Tiszánagyfalu) Tiszaeszlár felőli határában húzódik a Bekény-tó. Vize ma már időszakos, csak nagyobb esőzések idején telik meg, de még a század elején is gazdag növény- és madárvilága volt. Tompa is utal erre a tóra — nevét nem említi — A Tisza rétje é g. prózai írástörredékében. — Tompa Mihály Válogatott Művei. Bevezetését és a jegyzeteket írta Bisztray Gyula, Budapest, 1961. 506. l.

Többször megfordulhatott Tompa e tájon. Erre utal a meghívás Bónisné Tompához írt levelében: „... nézze meg öreg barátnéját, csolnakázzunk a szép Morotván, írjon a sirályról, de ne akarja lelőni, mint mikor utoljára volt nálunk, emlékszik még?”³⁷ A „Szép Morotván” csónakakázó és mindenre figyelő költő nemcsak a susogó nádas, a pompázó vízi liliom, a fakósárga kolokán, a fehér homlokú szárcsa, a sikoltva le-lecsapó sirály képét raktározza el emlékezetében, hanem mindazt, amit a népköltészet őrzött erről a gazdag, tündéri világról. Később a becses ajándék, a selyemmel-gyönggyel hímzett album lapjaira kerül mindez, hogy majd költői mű váljék belőle.

Az album egyik lapján Tündérország főcím alatt regecímek sorakoznak, elől „A sirály és a vízi liliom”, alatta részletes prózai feljegyzés:

„Élt két tündérkirály, egyik fenn a nádasban, a másik lenn a tó fenekén. A tókirály követségbe küldötte a bűvárt a víz alá, ki midőn visszatért, sok csudálatos dolgot beszélt a víztündérről. A tótündér neje kíváncsi lett gyakran nézegetett a víz alá. Ekkor férje reczével vont a víz színét. Végre midőn a víz nyárban igen leapadt, mégis meglátták egymást, egymásba szerettek s a bűvár segedelmével, a bölömbikák — ajtónállók — beleegyezésével, a nőt leragadta a víztündér. De ez ott boldog nem volt, mindig esengett: bárcsak a kedves tavat láthatná! Bárcsak virággá lehetne! . . . Úgy lőn. Vízi liliommá változott. A király pedig bánatában madár lőn: Sirály. Hogy elrepülhessen a tájról örökre, a hű szárcsának homlokára nyomván a hűség fehér pecsétjét, a bölömbikát megátkozván, eltávozott, szétrontván várát. De bánata ismét visszavonta, ott sikoltozik. Ha a vízi liliom hétszer megcsókolná, visszaváltozónának; de nem tudja, a hűtlen nő felé közelíteni is veszély. Ki hozzá közelít, az örvény nyeli el.”³⁸

A Bónisnének Tompához írt leveléből idézett előbbi szavak arra engednek következtetni, hogy *a regét a sirályra való vadászás kapcsán Nagyfaluban*, talán éppen magától Bónisnéétől *hallotta*, egy régebbi, még a 40-es években tett látogatása során. A kidolgozás, a költői formába öntés nem késhetett soká, mert a Szilágyi Sándornak szóló, 1850. november 6-i levélben így ír: „... egy kéziratom készen van, eladnám, — ha volna ki megvegye.”³⁹ Majd alább következik a címek felsorolása, közöttük a „Sirály és vízi liliom”. Utánuk így folytatja levelét: „32 rege, a legtarkább és változatosabb tartalommal, 10—11 nyomtatott ívet tenne. Nem akarok belsejéről egy igét sem szólani, majd szóljon magáért.”⁴⁰ Négy esztendő kellett várnia, míg erre sor került: csak 1854-ben jelent meg a *Virágregék* c. kötete.

³⁷ Bónis Barnabásné Pogány Karolina levele Tompa Mihálynak. 14/6. 1854. TML, I. k. 244. sz. levél.

³⁸ Tompa Mihály Összes Költeményei. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Lévay József. Budapest, 1885. IV. k. 382. o.

³⁹ Tompa Mihály levele Szilágyi Sándornak, 1850. november 6. TML, I. k. 110. sz. levél. — Szilágyi Sándor szerkesztő, tanár, minisztériumi hivatalnok, könyvtárigazgató, történetíró. Tompa elsősorban mint szerkesztővel állt vele kapcsolatban. Szilágyi az 50-es évek elején több folyóiratszerű kiadványt szerkesztett, s ezekben Tompa verseit is közölte. L. TML, II. 587. o.

⁴⁰ Uo.

Hogy eljutott-e a könyv Nagyfaluba, bizonyosan nem tudjuk, de joggal feltételezhetjük, hogy Bónisné ennek a kötetnek is leglelkesebb olvasói közé tartozott. A művelt, széplelkű, költészetért rajongó asszony bizonyára ez alkalommal se késlekedett az elismeréssel és újabb költői alkotásokra való buzdítással. Hogyan is késlekedett volna, mikor a versek között ott találta a sirály történetét is, amit oly szívesen olvasott volna már régebben költői formában.

A Virágregék megjelenése után alig egy évig élvezhette még a költő a melegszívű barátnő, a lelkes olvasó elismerését, s csak ily rövid ideig jutott neki az ösztönző szavakból. Pedig mennyire szüksége lett volna rájuk! Egyre súlyosabb, egyre sötétebb esztendők következtek a költőre, aki ebben az állapotában bizonyára gyakran érezte az eszményi asszony árasztotta fény és meleg hiányát.

Pártfogója még végakaratóval is enyhíteni akarta helyzetét, legalább anyagilag gondtalanabb körülményeket szeretett volna biztosítani számára, és levenni róla kisfia jövőjének gondját. Ezért végrendeletében száz hold földet hagyott Tompa gyermekére. A végrendeletet azonban nem hajtották végre, mert a költő fia meghalt, és Tompa per útján sem tudta érvényesíteni örökösödési jogait.

1855. december 16-án hagyta itt örökre Tompát az őszinte, melegszívű barátnő, költői munkásságának egyik ösztönzője, ihletője. Tetemét negyednapra a Bereg megyei Kovászó községbe vitték, az ottani családi sírholtba helyezték örök nyugalomra.⁴¹ Az elszállítás előtti gyász-szertartást két lelkész végezte; közülük az orátiót *Erdélyi János* sárospataki tanár tartotta.⁴² Bónisné a sárospataki főiskolának is jótévője volt,⁴³ és temetésére az iskola több tanára és diákja eljött, az emlékbeszéd megtartására felkért Erdélyi János vezetésével. A nagynevű professzor beszédében e szavakkal méltatta az elhunytat: „A mi halottunk a haza egyik leglelkesebb, legműveltebb leányának emlékében költözött el . . . A hon és nemzet, a tudomány és művészet nemes gondjai foglalkodtaták elméjét a véglehelletig.”⁴⁴ Temetése napján a Pesti Napló, másnap a Magyar Sajtó közölt nekrológot, mindkettő az irodalom, a művészetek és a tudományok lelkes és áldozatkész barátjaként méltatta.⁴⁵

⁴² A nagyfalui ref. egyház halotti anyakönyve, 1853—1878. 17. sorszámú bejegyzés. „Az eltemetőnek neve” rovatban ez áll: Fazekas György prédikációval, Erdélyi János orációval.

⁴³ Ua.

⁴⁴ Bónisné kérésére édesanyja, Pogány Istvánné úgy végrendelezett, hogy a leányának járó örökséget, egy 233 holdas birtokrészt a sárospataki főiskolának hagyományozza, azzal a feltétellel, hogy azt a főiskola kiadja leányának haszonbérbe, évi 100 ezüst forint bérösszegért. A végrendelet szerint a bérösszeg 1/3 részét a főiskola közszükségeire, 2/3 részét pedig szegény, de tehetséges tanulók segélyezésére kellett fordítani. — Bónisné így akarta biztosítani, hogy halála után az anyai öröksége ne a férjére szálljon, hanem a pataki főiskola legyen vele megsegítve. Ezen szándékát a főiskolának írt levelében is kifejti: „Legszentebb kötelességemnek tartom azon oskolát, honnét az én fölfogásom szerint olyan nagy emberek kerültek ki, tehetségünk szerint gyámolítani.” L. B. Pogány Karolina levele Kálniczky Benedeknek. A Tiszáninnen Református Egyházkerület Gyűjteményei, Sárospatak. B/L. XXVI (36, 353) 818.

⁴⁵ *Mit várhat a nőtől a ház, haza, egyház. Emlékbeszéd, melyet néhai dicső emlékezetű Bónis Pogány Karolina asszony felett Nagyfaluban dec. 20. 1855. elmondott Erdélyi János.* Sárospatak, 1856.

⁴⁶ A Pesti Napló 1885. dec. 20-i és a Magyar Sajtó 1855. dec. 21-i számában.

Tompa a *Bónis-Pogány Karolina szellemének* c. ódájában állított a lelkes nőnek barátságukhoz méltó emléket. A költemény 1857-ben jelent meg, de feltehető, hogy azt a költő Bónisné halálának évfordulójára emlékezve írta. Az asszony emléke iránti kegyeletét azzal is kifejezte, hogy az 1858-ban megjelent kötete sajtó alá rendezésekor ezt az ódáját helyezte versei élére.

Bónisné fiatalon halt meg.

Harmincegy év! — s lelked megkérlek — kesereg a költő a fiatal élet elmúlásán, majd megemlékezik erényeiről: betegeket gyógyító, árvát vigasztaló, nyomort enyhítő áldozatkészségéről. Szerető gondoskodása túlterjedt közvetlen környezetén, s — ahogyan Erdélyi János temetési beszédében mondta — véglegesen tartott. Alig két héttel halála előtt öt ezüst tallér felajánlásával sietett a Vörösmarty-árvák megsegítésére, annak a gyűjtési akciónak keretében, amelyet a Magyar Sajtó szervezett.⁴⁶ De nemcsak az egyes emberekért áldozott Bónisné, hanem a hazáért is. Jegyzeteiben ezt írja róla Tompa: „Forradalomkor a gazdag, izléses úrhölgy minden ezüstjét összeszedte s beküldte a magyar kormánynak, C. (= Caroline) jegybetűt írván rá.”⁴⁷ Ódájában így idézi e honleányi áldozatkészséget:

*Od' adtad a gyöngyöt, gyémántot,
Az ezüstöt, az aranyat . . .
Aki látott: tisztelt, imádott,
S te ékesb lől és gazdagabb!*

Bónisné nagy műveltségével is kiemelkedett kora asszonyai közül. Erdélyi János így emlékezett meg erről: „Ha általában kellően műveltnek lenni erény, illy műveltségre jutni éppen dicsőség”.⁴⁸ Tompa így méltatja nagy műveltségét és irodalomszeretetét:

*Értetted a lángészt művében,
Érezted a költő dalát!*

Végül hitet tesz arról, milyen ösztönző hatással volt költői munkásságára az a tudat, hogy van, aki értéssel és meleg szívvel fogadja a verseit, hogy van, akinek énekeljen:

*Lantomnak is bús zöngelmében
Kedved tölt, s azt meghallgatád!
Boldog valék, hogy megragadtak
Oh dicső! annak hangjai . . .
Én bírtam volna egy-magadnak
Éltem végéig dallani!*

Szólnunk kell Tompának még egy verséről, amelyben barátnője egyik kedves halottjáról emlékezik meg. Bónisné a költőnek írt levelében azzal a kérleléssel is igyekszik őt látogatásra bírni, hogy „nézze meg szegény Tercsi

⁴⁶ Bónis Pogány Karolina felajánlása. Magyar Sajtó, 1855. dec. 11. Az akciót Deák Ferenc indította el.

⁴⁷ TML, II. k. 529. o.

⁴⁸ *Mit várhat a nőtől ház, haza, egyház. Emlékbeszéd, melyet néhai dicső emlékezetű Bónis Pogány Karolina asszony felett Nagyfaluban dec. 20. 1855. elmondott Erdélyi János.* Sárospatak, 1856.

síriját.”⁴⁹ Már Kálniczky megállapította,⁵⁰ hogy a levél e kitétele a *Teréz emlékezete* c. versben elíratott fiatal lányra utal. E leány Bernáth Teréz Bónis Barnabás nőtestvérének gyermeke volt, aki fiatalon halt meg és Nagyfaluban temették el.⁵¹ Tompa a régebbi nagyfalui látogatások kapcsán személyesen is ismerte, mint barátot szerette, erről vall a versciklus első részében:

*Nem valál testvérem, nem valál kedvesem,
Mégis szerettelek őszintén, melegen:
És testvéred se szán,
Talán kedvesed se szánna jobban, mint én,
Te kedves, jó leány!*

Megemlékezik Bónisné önfeláldozó ápolásáról:

*Dajkája volt végperceidnek,
Kezével fogta bé szemed:
Azt a fehér halott-ruhát is,
A melyben szépen eltemettek,
Ő készítette el neked!*

A jó lelkű nő gondoskodása a síron túl is kiterjedt:

*Kedves halott felett
Hű gond ápol virágokat.*

A költeménnyel Tompa nemcsak a meghalt lánynak állított emléket, hanem a Bónisné gyöngédségének, emberbaráti érzésének is. A vers alapján azt is megállapíthatjuk, hogy Tompa elfogadta a Bónisné idézett levelében levő meghívást és megnézte a „szegény Tercsi síriját”. Látogatásának idejét Bónisné levelének keltezése alapján 1854. június 15. és 1855. november 30. közé tehetjük. Feltehetően 1854 vagy 1855 nyarán jöhetett a költő újból Nagyfaluba. Nem tudjuk, hányadjára kereste fel a vendégszerető házat, de alighanem ez volt itt az utolsó látogatása.

IV.

A KEMECSEI ÉS A GÁVAI SÍRVERS

Százhusz esztendeig őrizte Kemeceén egy sírkő azt a verset, amelyet Tompa egyik barátja, *Dobozy Ferenc* menyasszonyának síremlékére készített; 1966-ban az írásos márványtáblákat lebontották a sírkőről és a nyíregyházi Jósza András Múzeum gyűjteményében helyezték el.

Tompa és Dobozy kapcsolatának kezdetéről nincsenek pontos adataink.

⁴⁹ Bónis Barnabásné Pogány Karolina levele Tompa Mihálynak. 14/6. 1854. TML, I. k. 244. sz. levél.

⁵⁰ Tompához írt levelek. Közli Kálniczky Géza. Sárospataki Hírlap, 1919. március 31.—április 7., 2. évf. 13—14. sz. levél.

⁵¹ TML, I. k. 434. o.

Lehetséges, hogy Dobozy Ferenc, aki Szabolcs községben volt birtokos,⁵² Tompa, Szabolcs megyei látogatásai során ismerkedett meg a költővel. Talán éppen Szemere Miklós volt ez esetben is a közös barát, aki az ismeretséget közvetítette. Mindenesetre, a negyvenes évek közepén már olyan közvetlen, baráti viszony volt köztük, hogy Dobozy Tompától kért sírverset, midőn menyasszonya meghalt, s a költő sietett a kérést teljesíteni, noha — mint írta — szívesebben készített volna menyegzői köszöntőt. Az esküvőre azonban Tompa nemigen volt hivatalos, legalábbis nem volt ott. Ha jelen lett volna, a *menyegző napján* történt halálesetet nem a hírhozótól kellett volna megtudnia.

Dobozy Ferenc menyasszonya, *Mikecz Juliánna*⁵³ egy kemecsei birtokos leánya volt. Híres szépség lehetett, a néphagyomány máig is őrzi emlékét. Úgy beszélnek, a nagy szépség okozta a halálát is; mikor felvette esküvői ruháját és belenézett a tükörbe, annyira megdöbbenett a saját szépsége, hogy a szíve megrepedt, és holtan zuhant a tükör elé.⁵⁴ A hivatalos bejegyzés szerint „forróláz” volt a halál oka, s az 1846. november 1-én következett be.⁵⁵

Hogy ez a nap lett volna a Mikecz Juliánna és Dobozy Ferenc menyegzőjének napja, arra a néphagyományon kívül Tompa is utal sírversében, amikor e szavakat adja a szüleitől és vőlegényétől örökre búcsúzós leány ajkára:

Szűz koszorús fővel, mennynek arája levék.

A temetés után jónéhány hét telhetett el, amikor Dobozy azzal a kéréssel fordult Tompához, hogy írjon sírverset meghalt menyasszonya készülő sírkövére. Levelét nem ismerjük, csak Tompa válaszát, amelyben a költő megígéri, hogy „három nap alatt Kazán⁵⁶ lesz a vers”, mivel karácsony előtt sokan megfordulnak nála, s azonnal nem tudja azt elkészíteni. Tehát Tompa a verset nem válaszlevelének mellékleteként küldte el barátjának, hanem később, külön levélben. Ez azonban elsikkadt a levélvivő kezén, s ezért Dobozy 1847. január elején újabb — talán szemrehányással is kísért — kéréssel fordult Tompához, aki azonnal válaszolt:

Beje, Jan. 16-án 1847.

Kedves Barátom! Felette kellemetlenül hatott rám második leveled, s igen fájna, ha egy pillanatig is kételkedtél volna barátságomban. Első leveledre h a r m a d n a p alatt válaszoltam s a kért verseket belezártam; a karácsonyi legátus N e m e s M e n y h é r t ígerte Kazára vinni s most látom, hogy megcsalt. Nevét annak a becsületes embernek azért írom ide, hogy testvérednek tanuló társa lévén Putnokon: kérje számon tőle: hova sikkasztotta levelelmet? Igen sajnálom, igen resteltem a dolgot!

⁵² Dr. Kun Viktor (Sárospatak) 1967. novemberében hozzám írt leveléből vett adatok. — Dr. Kun Viktor anyai dédnagynénje Inczedy Borbála Dobozy Ferenc felesége volt. Tőle örökölte a Tompa-leveleket, amelyeket 1932-ben Gulyás József sárospataki tanár tett közzé az Irodalomtörténeti Közleményekben. Az eredeti levelek a II. világháború idején elvesztek.

⁵³ Gulyás József szerint Diószeghy lány volt Dobozy Ferenc menyasszonya. A közlés nyilván téves adaton vagy téves értelmezésen alapszik. L. Gulyás József: Tompa Mihály sírversei egy barátja arájának sírkövére. Irodalomtörténeti Közlemények, 1932. 411—413. o.

⁵⁴ Molnár Bertalané 71 Téves, kemecsei lakos közlése.

⁵⁵ A kemecsei ref. egyház halotti anyakönyvének bejegyzése. 1846. Sorszám nélkül.

⁵⁶ Dobozy Ferenc a levélváltás idején nyilvánvalóan a Kaza (Sajókaza) községben lakó szüleinél tartózkodott.

Íme, ismét útnak indítom m á s n a p ezen levelet, ha úgy nem járnék evvel is.

Három alakban küldöm a verseket, válasszátok, a melyik jobban tetszik: ohajtom nyerje meg tetszéstöket, igyekeztem meglehetőst írni, de barátom, nekem, ki megboldogult kedves mátkádat nem ösmertem, körülményei, viszonyai előttem idegenek, szüleit, testvérét sat. szinte nem ösmerem: nagy baj sikeresen írni. Ohajtom, hogy valamelyiket használhassátok; ohajtom továbbá szivemből, hogy vigasztaljon meg az isten, s igen nagy veszeteséged fájdalmát jótékonyan enyhítse meg!

Isten veled
igaz barátod
Tomba⁵⁷

Tomba ezen leveléből megállapíthatjuk, hogy Tompa összesen három levelet írt Dobozynek, és sorrendben a második levélben küldte el először a sírverset. Az időpontok egybevetéséből pedig a vers *keletkezési idejét* is meg tudjuk határozni, legalábbis, ami az esztendőöt illeti.⁵⁸ Ahhoz nem fér kétség, hogy Tompa az első levelet közvetlenül 1846. karácsonya előtt írta. Másik ismert levelében azt közli barátjával, hogy a kért verset harmadnapra elkészítette, s a karácsonyi legátustól el is küldte. A sírvers keletkezésének ideje tehát feltétlenül 1846 volt, jöllehet, az csak a következő év első hónapjában jutott el Dobozyhoz.

Tomba, mint leveléből kitűnik, három változatban készítette el a verset, hogy a legmegfelelőbbet válasszák ki. Gulyás József, aki e sírvers-változatokat 1932-ben közzétette, azt írja, hogy a költő négyféle változatban küldte el Dobozy Ferencnek a sírverset, s közli is az alábbi négy változatot:

1. változat:

*Sárga gyopár fedj bé: zöld rozmarin ága hajolj rám!
Bús sírom hantján, nyíl ki fehér lilium!*

*Hű mátkám! a gyopár szív-búdat; rozmarin, édes
Szülők! az eleven kínokat jegyezi.*

*Én vagyok a lilium, sírnak halavány liliumja!
Szűz koszorús fővel, mennynek arája levék!*

2. változat:

*Sárga gyopár fedj bé; bús rozmarin ága hajolj rám!
Sírom hantjainál, nyíl ki fehér lilium!*

*Hű jegyesem! mellytől elsáppada arczod utánam:
Bánatodat híven jegyzi a sárga gyopár!*

*Oh kedves szüleim! sírom két összeboruló
Rozmarinága! virág nem nyílik élteteken!
Én vagyok a lilium, sírok halovány liliumja,
Szűz koszorús fővel mennynek arája levék!*

⁵⁷ Tompa Mihály levele Dobozy Ferencnek, 1847. január 16. TML, I. k. 50. sz. levél.

⁵⁸ Gulyás József a vers keletkezési idejére a következőképpen utal: „egyszer Tompa egy barátja kérésére sírfeliratok írásával is próbálkozott 1846-ban, illetve 1847-ben,” — tehát a keletkezési év megítélésében bizonytalan. L. Gulyás József: Tompa Mihály sírversei egy barátja arájának sírkövére. Irodalomtörténeti Közlemények, 1932. 411—413. o. — Tompa Mihály Összes Művei 1942. évi Parnassus-sorozatbeli kiadása az 1847. évi versek végén közli a sírverseket; ezeknek a szövege azonban nem egyezik pontosan a Gulyás által közölt szöveggel.

3. változat:

*Sárgás gyopár boríts be engem!
Hajolj rám gyászos rozmarin!
Fehér liljom, piros rózsával
Virúlj fel sírom hantjain!
Hű mátkám! csendes holdas estén
Ha híved meglátogatod:
Szakassz a sárga sírvirágból,
Mely jegyzi sápadt bánatod!
Virága nincs a rozmarinnak.
Kedves szülőim! éltetek
Elhullatá örömvirágüt
Felette bánat s gyász lebeg!
Én rózsá voltam s liljom lettem
Síromnak halvány liljoma!
Ne szánjatok! szűz koszorúmmal
Levék az ég menyasszonya!⁵⁸*

4. változat.

*Sárga gyopár fedj bé: bús rozmarin ága hajolj rám,
Sírom hantjainál nyíl ki fehér liliom!
Hű mátkám! a gyopár szívbúdat, a rozmarin édes
Szülők! ah eleven kínokat jegyezi.
Én vagyok a liliom, sírnak halavány liliomja
Szűz koszorús fővel mennynek arája levék!*

Feltehetjük a kérdést: honnan a negyedik változat, amikor Tompa a levélben csak háromról tesz említést. Az a magyarázat látszik a legvalószínűbbnek, hogy Nemes Menyhért legátus utóbb mégis eljuttatta Dobozy Ferencnek azt a példányt is, amit a költő először, még közvetlenül 1846 karácsonya után küldött; ezért a két küldemény együtt négy vers volt, s azt a család hiánytalanul meg is őrizte. Ezek szerint Tompa először csak egy változatot készített, ami azért is valószínű, mivel karácsony táján sok volt az elfoglaltsága. Ebből formálta a későbbi hármat, és feltehetően neki csak ez az egy — az először készült — változat maradt meg, legalábbis összes költeményeinek az 1870-i kiadásában csak ez szerepel. A gyászoló család is ezt vésette kőbe.

A sírkő egyik oldalára a halott neve, családi adatai kerültek:

MIKECZ JULIANNA

Dobozy Ferenc
jegyese emlékeül
emelték a' bánat könnyei árján
hozzá siető szülei
Mikecz Ferenc
V. M. Megyery Borbála

A másik oldalra vésték a hatsoros Tompa verset, a márványlap méretéhez szabott tördeléssel és a kőfaragó itt-ott tett önkényes változtatásával:

Sárga gyopár fedjbe zöld Rozmarin =
 = ága hajolj rám!
 Bus sírom hantján nyíl ki fejr =
 = lilium!
 Hű mátkám! a gyopár szívbúdat, =
 = a rozmarin édes
 Szülők! ah eleven kínokat jegyezi.
 Én vagyok a lilium; sírnak halavány : :
 = liliumja
 Szűz koszorús fővel, menynek arája levék

Verses sírfelirat volt azonban a harmadik és negyedik oldalon is.

Halandó

*Ki e sírkövet meglekinted
 nyújts vigaszt
 apának, anyának, és mátkának
 mert
 mi őket boldogítá
 s' örömet és reményt nyújtandó vólt
 ide temették*

1846. nov. 1.

FÖLDI REMÉNYINK

*mint a virágok
 nyílnak — s enyésznek
 csak szerető szív
 éli túl őket.⁵⁹*

A közhit mindmáig úgy tartotta, hogy e két utóbbit is Tompa készítette. A Nyírvidék 1924. évi december 21-i számában *Kiss Lajos* ismertette a sírkő három oldalán levő verseket, mint Tompa alkotásait.

Cikkében közreadta azokat az értesüléseket is, amelyeket *Dr. Megyeri Páltól*, a Mikecz Juliánna édesanyjának rokonától kapott. Ezek szerint Tompa többször lejött Kemecsére barátjához és pataki diáktársához, Kriston Déneshez, s Kristonék révén ismerkedett meg Mikeczékkal is. Azonban, mint Tompának Dobozyhoz írt leveléből látjuk, Kiss Lajos téves adatokat kapott, a költő nem ismerte a Mikecz-lányt, ezért a sírvers keletkezésében sem lehetett — mint ahogy nem is volt — szerepe ennek az ismeretségnek. Hasonlóan téves tájékoztatáson alapulhat az a megállapítás is, hogy a Mikecz Juliánna sírkövén lévő mindhárom verset Tompa írta. A költő Dobozyhoz írt levelének és a Gulyás József által közölt sírversváltozatoknak ismeretében csupán a Sárga gyopár kezdetű, hat soros vers szerzőségét tekinthetjük igazoltnak.

Van azonban Tompának egy költeménye, amelyet minden bizonnyal barátja elhunyt mátkájára emlékezve írt. Már Gulyás József felvetette a sírverssek kapcsán a kérdést, hogy azok „vajon nem a *Halott felett* c. költemény

⁵⁹ A nyíregyházi Jósa András Múzeum gyűjteményében levő sírkőtáblák alapján.

előfutárai-e?” — A körülmények ismeretében igennel felelhetünk Gulyás tapogatózó kérdésére.

Tudjuk, hogy Tompa többször járt Szabolcsban, s feltehető, hogy egyik útja során Kemecsét is útba ejtette. Ha életében nem is ismerte barátja menyasszonyát, legalább emléke előtt rója le kegyeletét — ha már az ő verse van a sírkövén. Van egy momentum, amely különösen erősíteni látszik azt a feltevésünket, hogy Tompa megfordult a kemecsei temetőben. Ugyanis a sírmelék harmadik oldalán levő írás mintegy felhívja azokat, akik a sírkőhöz zárandokolnak, hogy nyújtsanak vigaszt a gyászolóknak. Egészen rávall Tompára, hogy a vers megírásával tett eleget e szomorú kötelességének.

A költeményben elfáradt zárandoknak, idegen vándornak nevezi magát, amit nemcsak költői képek tekinthetünk, hanem a közvetlen és személyes kegyeletadásra való utalásnak is. Az emlékező — elmélkedő sorok egyértelműen utalnak a leány halálának körülményeire és a költő és a halott viszonyára.

*Nem értél sok bút s örömet;
Korán jött élted alkonya,
Hogy légy a sír menyasszonya...*

E sorok nemcsak pontosan ráillenek Mikecz Juliánára, hanem a harmadik gondolatilag meg is egyezik a sírvers egyik változatának utolsó sorával:

Levél az ég menyasszonya.

Azt is kifejezi Tompa, hogy a megholtat életében nem ismerte:

*Lehervadt ékes rózsaszál,
Mosolygásod nem ösmerém,
Míg a tavasznak idején
Az életfán virágozál!*

Utal arra is, hogy sem rokoni, sem szomszédi kapcsolat nem fűzte az elhunythoz, csupán idegen vándorként emlékezik róla.

Akár járt Tompa Kemecsén és a közvetlen kegyeletadás kifejezéseként született a vers, amint azt igazolni igyekeztünk, akár távolból küldött vigasztalásnak szánta — mindenképpen úgy tarthatjuk számon a *Halott felett* c. költeményét, hogy azzal a kemecsei Mikecz Juliánna emlékét idézte.

A másik sírvers a gávai temetőben, *Soldos Borbála* sírkövén olvasható. A verset először *Busa Margit* tette közzé 1958-ban.⁶⁰ E vers keletkezésére és szerzőségére nincsenek olyan pontos adataink, mint a Mikecz Juliánna sírversére vonatkozóan, azonban Busa Margit alapos feltáró és elemző munkával kimutatta, hogy ez a vers is Tompától ered. Eredményeit itt csak a megyei vonatkozások teljes számbavétele végett összegezzük röviden.

Tompa, felesége révén rokonságban volt a Gáván elhunyt Soldos Borbála családjával. A költő felesége, Soldos Emília unokanővére volt az elhunyt kislánynak. A gávai Soldosok családi hagyománya azonban úgy tartotta, hogy a költő már házassága előtt ismeretségben volt a Runyáról, a Soldosok ősi fészkeből Gávára szakadt Soldos Jánossal és családjával.

⁶⁰ *Busa Margit*: Tompa Mihály ismeretlen versei. Irodalomtörténet, 1958. 2. sz. 267—273. o

Soldos Borbála, akinek sírkövére Tompa a verset készítette 1837. június 3-án született és 1850. január 3-án halt meg. Síremlékét, mint a bevéselt évszám mutatja, 1851-ben állították. A vers azonban korábban készült. Busa Margit aligha téved, midőn ennek idejét a leány halála és a Tompa kisfiának halála közötti időre, tehát 1850. jan. 3. és máj. 18. közé helyezi. Feltevését arra alapítja, hogy az első gyermeke halálán bánkódó költő bizonyára beleszötte volna valamilyen formában a saját fájalmát is a rokon kis-lány sírversébe, de ennek nyomát nem találjuk benne. A verset megörökítő síremlék a gávai régi ref. temetőben egy domb tetején áll. A vers és a meghalt leány adatai a következőképp helyezkednek el a gúlában végződő oszlopon.

A keleti oldalon:

S O L D O S   B O R B Á L A

emlékezetének
bánatos szülei:
1851-ben.
született június 3-án 1837-ben
meghalt január 3-án 1850-ben

*Égi virág, e föld rideg és szomorú vala néked
S szólt Isten: jöjj a mennybe virítani fel!*

A déli oldalon:

*Pihensz angyal szelid leány
Arczád hamar meghervada.
Lelked fényes és tiszta volt,
Mint a menny gyöngéd harmata.
A földön megszerette ezt
Az ég, amelytől származott
S korán, korán visszavevé
Mint napsugár a harmatát.*

A nyugati oldalon:

*Virág voltál, amelynek ad
A szép tavasz dísz, s illatot,
Kellem s szelidségben valál
Dicsőített s megáldatott.
S a dús kincset nem bírva meg,
Gyöngéded éted megszakadt,
Mint megtörik a gyenge szár
A túlteljes virág alatt.*

Az északi oldalon:

*Pihenj angyal szelid leány
Könny s bánat áll szobrod felett,
Mély a mély gyásztöltő szívek
Fájalmából emelkedett.
Bús könnyeikből hantodon
A sírvirág kisarjadott,
Ah, csak te hervadsz odalenn
Halvány liljom, halvány halott.⁶¹*

⁶¹ A verseket Farkas Imre gávai ref. lelkész másolta le.

A sírvers szerzőjét általában nem szokták a síremléken feltüntetni, a Tompa neve sem szerepel. A gávai Soldos családban élt hagyomány azonban úgy tartotta számon, hogy a sírverset Tompa Mihály készítette. A vers hangulata, szókészlete, szóképei valóban rávallanak a költőre. Busa Margit a *Síremlék*, a *Halott*, a *Fehér lilium* c. versekkel és a *kemecsei sírverssel* veti össze a Soldos Borbála sírversének szóképeit, hasonlatait, a kifejezett gondolatokat, és az egyezések alapján bizonyítja Tompa szerzőségét.

V.

BARÁTOK — PAPTÁRSÁK

Tompa levelezése őrzi azoknak a kapcsolatoknak az emlékét, amelyek a költőt több szabolcsi, illetőleg szatmári barátjához, paptársához fűzték.

Sárospatakon kötött barátságot Tompa *Litkei Tóth Péterrel*, aki szintén papnak tanult. Tanulmányai végeztével a Szabolcs megyei Búj község gyülekezete választotta meg. Itt működött 1842. március 29-től 1878-ban bekövetkezett haláláig.⁶²

Tompa és a három évvel idősebb Litkei Tóth Péter között bensőséges baráti kapcsolat volt, erről tanúskodik a költő leveleinek hangja. Midőn pedig a búji pap egy egyházi lap hasábjain a Hegel tanai körül folyó vitában kifejtette teológiai nézeteit, azokat Tompához intézett levelek formájában tette közzé, ezzel is kifejezve barátja iránti tiszteletét.

Litkei Tóth Péter nagy műveltségű ember volt. A sárospataki teológia elvégzése után is tovább képezte magát, és mint fiatal pap 1846-ban bejárta Nyugat-Európa több nagy, kálvinista városát.⁶³ Elsősorban bizonyára külföldi útjának tapasztalatai készítették arra, hogy értekezésben foglalja össze a hegeli filozófiáról vallott felfogást. E munkájához anyaiskolájától is kapott ösztönzést. Bújhoz nem volt túl messze Sárospatak, ahol ez időben Szeremlei Gábor tanár — együttesen Tarczy Lajos pápai és több más kollegájával — a hegeli filozófia elemzésén — bírálatán munkálkodott. Mindezek mellett Tompa vallásos versei és addig megjelent két teológiai témájú cikke is inspirálták törekvéseit. Hittudományi értekezése. 1847-ben és 1848-ban jelent meg a Protestáns Egyházi és Iskolai Lapban, Tompához intézett levél formájában, *Búji levelek* címmel.⁶⁴

Tompa érdeklődéssel olvasta és örömmel fogadta a Búji levelek-et. „Megtiszteltél „Búji leveleiddel”, nagy érdeklődéssel olvastam, jegyzeteket tettem rá magamnak. . . Igen szeretlek Péter ezen okos és szép dolgokért. Isten adja, hogy sokszor csinálj nekem ilyen magasztos örömet. Érts meg: nem annak örültem, hogy *hosszám* írtad, hanem hogy *í r t a d*”, — írja 1848. május 16-án kelt levelében.⁶⁵ Tompa gyakran érezte hátrányosnak, több energiát igénylőnek saját vidéki helyzetét, ezért különösen tudta értékelni a falusi papként működő barátja elmélyült munkásságát. Ha betegsége nem gátolja, bizonyára hasonló formában válaszolt volna is a Búji levelekre.

⁶² A Búji Reform Nemes és Szent Ecclesia Consistoriumának Protocolluma. Kezdődött 1825-ik esztendőben. — Az 1842. és 1878. évi feljegyzésekből. Sorszám nélkül.

⁶³ Uo. az 1846. évi feljegyzések alapján. Sorszám nélkül.

⁶⁴ *Litkei Tóth Péter*: Búji levelek Tompa Mihályhoz. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 1847—48. év.

⁶⁵ Tompa Mihály levele Litkei Tóth Péternek. 1848. május 16. TML, I. k. 77. sz. levél.

Tompa sok levelet váltott papatársával és barátjával, erre utal Görömbei Péter a Litkei Tóth Péterről írt nekrológiájában: „A megboldogult levelei között Tompa Mihálynak is számos levele van, melyek közül az értékeesebbeket kiválogatni az elhunyt koszorús költő iránti tisztelet, s az irodalom jól felfogott érdeke is parancsolja”.⁶⁶ Úgy látszik, a „számos” levélből mindössze ötöt válogattak ki, ezeket Görömbei Péter nagykállói lelkész 1878-ban publikálta.⁶⁷ A fennmaradt levelek többségükben személyes közléseket tartalmaznak. Tompa részletesen tájékoztatja barátját egészségi állapotáról, s e beszámolókat híven tükrözik kedélyváltozását, mely betegsége elsúlyosodásával mind mélyebb pontra kerül.

1846-ban január 1-én, Pestről küldött levelében miután elpanaszolja betegségét, így vigasztalja barátját — és önmagát: „De semmi baj azért! én kaczagok világos nappal és sötét éjjelben, nagyokat, irtóztató nagyokat! hogy „rá isten ember megborzadoz!” — s bár isten és emberek elhagytak: én magamat el nem hagytam, és elhagyni nem fogom!”⁶⁸ Pedig betegsége mellett könyve kiadásának gondja is ránehezedett. 1845 decemberében azért is ment Pestre, az irodalmi élet központjába, hogy megpróbálja kiadni népregéit és mondáit. Ez azonban a barátok és a sajtó embereinek biztatása ellenére sem ment simán. Miután úgy érezte, „isten és emberek” elhagyták, kénytelen volt azt az igen bizonytalan lehetőséget választani, hogy előfizetőköt gyűjtsön könyvére. Bizonyára ennek szokatlan eredménye táplálta reménységét nemcsak költői sikere, hanem egészségi állapota jobbrafordulása iránt is. Így számol be erről barátjának: „Praenumeransaim száma irtóztató megnőtt, vagy is aláíróim száma, s ha szétnézek ma holnap 4—500 lesz. Ne félj édes barátom! azaz ne félts engemet! jobban leszek és könyvemet kiadom; jobban kell lennem! és könyvemet ki kell adnom!!!”⁶⁹

Hová lett ez az ifjú bizakodás, élni — és alkotni — akarás, mely betegségen, aggodalmon, borúlátáson felülemelkedett!? A mintegy két évtizeddel később 1866 júniusában kelt levelet a kétségbeesetten panaszkodó, minden reményét vesztett, halni kívánó ember írja: „Éppen 18 éve annak: hogy én Hozzád, a hidegvívről levelet írtam.

Jó Isten, mily különbség akkor és most! Akkor egy kis hypocondria, most gyógyíthatatlan baj; akkor ifjúság, jövő és remény, most az ellenkező!

Én barátom 14 hó óta amaz iszonytató betegségben vagyok, mit szív-tágulásnak — hypertrophia cardis-neveznek; nincs, nem lehet fogalma embernek arról a pokoli kínról, mellyel ez a baj jár: élni nem lehet, meghalni nem lehet benne; gyógyítani hasonlóképp lehetetlen.

Íme, az élet derekán, munkásságom, boldogságom, megelégedésem javában ily tragicus sors! Nem tagadhatom: hogy lelkem keserűséggel van telve. Megesalt az élet. Becsületes, munkás, mértékletes voltam s imé!”⁷⁰

A vigasztaló baráti sorokra is reményvesztetten válaszol: „Szívesen köszönöm baráti válaszodat, s vigasztalásodat! fájdalom! hogy sem lelkem,

⁶⁶ *Görömbei Péter*: Litkei Tóth Péter emlékezete. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. 1878. 1878. 898—904. hasáb.

⁶⁷ Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. 1878. 1108—1109. hasáb.

⁶⁸ Tompa Mihály levele Litkei Tóth Péternek. 1846. január 1. TML, I. k. 35. sz. levél.

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ Tompa Mihály levele Litkei Tóth Péternek. 1866. június 21. TML, II. k. 831. sz. levél.

sem testem nem képes már az általad hintett remény magvának befogadására s kikelesztésére.”⁷¹

Minden elkeseredése ellenére is a tenni-vágyás még munkált benne. Igaz, már csak a „rendeld el házatad” indításából. 1866 végén rendezgette irodalmi hagyatékát és szeretne volna kiadni évek óta írogatott imádságait és vallásos elmélkedéseit. Azonban sehogy sem tudott címet találni e kötetnek. Egyszerre hét barátjától kért tanácsot: mi legyen a könyv címe. A megkérdezettek között volt Litkei Tóth Péter is, akit így tájékoztatott nehézségeiről: „Én néhány év előtt valami Olvasó- és imakönyv írásába fogtam, nők számára; de betegségem miatt nem végezhettem be egészen. Most hallgatva az intésre: r e n d e l d e l h á z a d a t . . . elővettem a kéziratot s kínok közt bár, de rendbeszedtem. Egész címe lenne:

0 0 0
Elmélkedések, imák és fohászok.
Nők számára írta
T. M.

De a három 000 helyére valami alkalmas, kenetes, odaillő, nem cifra, de eléggé költői szó kellene. Ezt nem találom, mely szó fő cím lenne. Volt eszemben: R e p k é n y. K a l a u z. S z ö v é t n e k. K a l á s z. Z á s z l ó. S z i v á r v á n y. V i s s z h a n g. P a c s i r t a. F o r r á s. V i t o r l a. C s e r m e l y. T ü k ö r. S a j k a. s t.

Segíts ezek közül választani, vagy gondoldj jobbat, édes Péterem, mert bár pap vagyok, a magzatot nem bírom m e g k e r e s z t e l n i. Te csak azért nem üzöd jobban is és folyamatosan az íróskodást, mert nem akarod, de geniusod van elég. Tehát rajta, e g y szó nem a világ!”⁷²

Ezt az e g y s z ó t azonban nem Litkei mondta ki, illetve nem az általa javasolt címet választotta Tompa. Szász Károly tanácsára az Orbán Ferenc ajánlotta *Olajág* mellett maradt.⁷³

Litkei kerek tíz esztendővel élte túl Tompát, mindvégig híven és kegyelettel őrizve barátja emlékét. Méltán idézte Görömbei Péter a Litkei Tóth Péter nekrológja zárszavául Tompa sorait.⁷⁴

Nincsen halál, — nem szól enyészet
A sír hideg göröngyiről;
Csak por, mit porrá lenni késztet,
Csak az alak, mit széttöröl.

Tompa kapcsolatban volt egy másik megyénkbeli paptársával, a *Porcsal-
mán* lelkészkedő *Kiss Áron*nal,^{74a} a későbbi debreceni református püspökkel

⁷¹ Tompa Mihály levele Litkei Tóth Péternek. 1866. július 8. TML, II. k. 836. sz. levél.
⁷² Tompa Mihály levele Litkei Tóth Péternek. 1866. december 5. TML, II. k. 865. sz. levél.

⁷³ Szász Károly levele Tompa Mihálynak. 1866. december 14. TML, II. k. 878. sz. levél.

⁷⁴ *Görömbei Péter*: Litkei Tóth Péter emlékezete. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. 898—904. hasáb.

^{74a} Kiss Áron (Hegymegi) 1815 november 2-án született a Szatmár megyei Kisnaményban s 1908. május 30-án halt meg, Debrecenben. 1832-ben ment Sárospatakra, s a diákevek alatt barátkozott össze Tompával. 1832—38 között mint nevelő több szabolcsi község-

is. Csupán két Tompa levél őrzi ennek emlékét, ezek azonban azért is érdekesek, mert utalnak a költő bíráló-segítő tevékenységére is, amellyel barátai irodalmi munkásságát kísérte.

Kiss Áron két esztendővel idősebb volt Tompánál, s idejében és kedvezőbb körülmények között kezdte tanulmányait. Előbb Szatmáron, majd a sárospataki főiskolán tanult, itt ismerkedett és barátkozott össze Tompával. Ő azonban már 1843-ban Porcsalmán pap, s ide küldte Tompa mindkét levelét, amelyet levelezésükből ismerünk. Ezek azonban néhány évvel később, 1848-ban keltek, ekkor már Tompa is lelkeskedett, Bején.

E levelek megírására az adott alkalmat, hogy Kiss Áron elküldte néhány versét Tompának bírálatra. Kiss Áron irodalmi munkásságát egyháztörténeti művei tették jelentőssé, azonban írogatott verseket is. Azokat a verseit, amelyeket Tompa a Kiss Áronnak írt levelében említ, 1939 elején küldhette el bejei barátjának. E versek egyike Tompának szóló verses üdvözlés volt, amint ezt a költő alábbi sorai mutatják:

„Édes barátom! Felőlem emlékező becses soraidat mind versben mind prózában őszinte örömmel olvastam, a nekem szólókat emléktárczámba dugtam, a többit pedig Vahot Imréhez útnak indítám. Amazokban örömem telt, visszavivén engem a hajdani Bükki ház féle gondtalanul boldog diáki életbe, melyet én akkor úgy untam és tán utáltam; most pedig olly szépnek látom, mert az idő némi büfátyollal vonja be utánunk a multak tárgyait, mint a legkopárabb hegy is messziről kékes színben áll.”⁷⁵

Tompa tehát igen szívesen fogadta a Kiss Áron verses és prózai levelét, amelyben felébresztették diákkori kedves emlékeit. A bennük említett Bükkiháznak egykor maga is lakója volt. A tulajdonosáról elnevezett és a kollégiummal szemben levő egy emeletes házban módos diákok laktak nevelőikkel, szolgadiákjaikkal. Tompa mint szolgadiák, később mint nevelő lakott itt, s első verskísérleteit itteni lakótársainak olvasta fel. Hallgatói között lehetett Kiss Áron is, aki szintén próbálkozott már ebben az időben is versírással, és több versét — amint arra Tompa is utal levele további részében — az akkor Nyelvmívi Társaság néven működő főiskolai önképzőkör lapja, a Parthenon is közölte. Tompa a most hozzá küldött versekre néhány bíráló megjegyzést tesz válaszában:

„...verseidre nézve őszinte nyilatkozatom ez: a gondolatok okvetlen jók; hiszen hogy a költészetre, apád véreből is tehetséget szívtál, már a parthenonban megmutattad; hanem a technica néhol mutatja, hogy csak néha írsz verseket és nem mindennapi foglalkozásod. A verselési technica sodrából épen úgy kilehet menni mint a puskázás és tekézésből. Én remélem, hogy világot látandnak, ha csak azon helyek nem ütik el mellyek igen is *egyéniek*, s az olvasótól vagy nem értetnek vagy nem hat-

---

ben megfordult, például Kemeceán és Cigádon. Már diákkorában, a Patakon kiadott Parthenon II. kötetében (1837) versei jelentek meg. (Könyvek, A kelő naphoz, Napoleon, Merre a kor, Acsád, A szirti ház) 1838-ban fejezte be tanulmányait. 1843-tól porcsalmi pap, később — 32 éven át — esperes. A csekei Kölcsey-ünnepségeken mindig ő tartotta az egyházi szolgálatot, s az ünnepségekről tudósítást küldött a pesti lapoknak. Élete utolsó éveiben Debrecenben püspök.

⁷⁵ Tompa Mihály levele Kiss Áronnak. 1848. február 2. TML, I. k. 64. sz. levél.

nak rá, például: a *Tiszteletesben* a *papsüldő* és *kutyabőrbe kötött* kifejezéseket csak calvinista ember, az is inkább csak pap érti; a *Szerelmemben* igen meztelenül van adva a szegénység; legjobb a *Tapasztalat* és az utolsó kis vers; — és a Szerelemnek az eleje és utolja, ezek valódi tiszta költőiek.,⁷⁶

A levélben említett verseket Kiss Áron egyidejűleg Vahot Imrének, a Pesti Divatlap szerkesztőjének is elküldte, aki azok közül a *Tiszteletes* címűt közlésre elfogadta. Tompa és a szerkesztő tehát nem egyformán értékelték a Kiss Áron verseit, s ezt a költő a néhány héttel később írott levelében szóvá is teszi. Időközben ugyanis barátja újabb verset küldött hozzá bírálatra. Tompa válaszában nem tér ki részletesen a vers bírálatára, súlyos beteg akkor és éppen az ausztriai Graefenbergbe készül, hogy ott a híres Priesnitz-cel kezeltesse magát. Ígéri azonban, hogy közvetíteni fogja Vahotnak: „... a verset minden esetre tárczámba teszem, s vagy az úton, vagy Pesten átnézvén átadom Vahotnak.”⁷⁷ A következő sorokban az előző versek kapcsán véleményt mond a szerkesztők munkájáról:

„*Tiszteletes*edet látom elfogadta, csodálom, hogy az annál jobbat nem; hanem szerkesztő uraimék nem mindig ösmernek a jó versre, vagy másnak adják átnézés végett, a ki aztán vagy detto nem tud hozzá, vagy resteli figyelmesen átnézni; régibb éveimből tudom, minő lelkiösmerettel szoktak a szerkesztők az újdun fellépők iránt viseltetni. Egyébiránt nem csuda, mert képzelhetlen az a vers és próza sokaság melly csak egy posta napon is előzönlí a szerkesztőségeket; láttam — Pesten laktomban.”⁷⁸

Mivel ismerte a kezdő költők nehézségeit, szívesen segített nekik, ha csak csíráját látta is bennük a tehetségnek. Hogyne segítette volna bírálatával, a versek közvetítésével barátját, Kiss Áront is, hiszen már diák korukban a közös irodalmi érdeklődés hozta őket közel egymáshoz. A költői munkálkodás volt az alapja későbbi kapcsolatuknak is.

A szabolcs-szatmári barátok-paptársak sorában meg kell még említenünk *Beczkes Józsefet*. Vele is együtt diákoskodott Tompa Patakon, sőt barátja családjával is kapcsolatban volt: a szünidőkben gyakran élvezte vendégszeretetüket.⁷⁹

Beczkes József 1848-tól 1850-ig *Mádon*, 1850-től 1898-ig *Tiszakóródon* lelkészkedett.⁸⁰ Tompa többször váltott vele levelet,⁸¹ de ezek közül csak egyet ismerünk. Ez még 1844-ből kelt, ekkor Tompa a Péchy családnál nevelősködött Alsókázmárkon.

A rövid levél személyes közléseket tartalmaz. Azonban tudunk róla, hogy a többi levélben, amelyet Tompa Beczkes Józsefhez írt, a népmondákról és

⁷⁶ Tompa Mihály levele Kiss Áronnak. 1848. március 18. TML, I. k. 21. sz. levél.

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ Bisztray Gyula közli a TML Jegyzetekben. II. k. 525. o.

⁸⁰ A tiszakóródi ref. egyház irattárában levő, „A tiszta kóródi Egyházban szolgált Lelkipásztorok névsora” c., szám nélküli feljegyzésben olvasható Beczkes József saját kezűleg írt bejegyzése: „1850—1898-ig. Mádon két évig s így rendes lelkészi minőségben teljesen 50 évig.”

⁸¹ Bisztray Gyula közli a TML Jegyzetében. II. k. 525. o.

regékről is szó volt.⁸² Tompa, mint erről a következő fejezetben szólunk, barátai és ismerősei révén is gyűjtötte a népmondákat és népregéket, amelyeket aztán költői formában feldolgozott. Segítette Tompát ebben a gyűjtőmunkában barátja, Beczkes József, a tiszakóródi pap is.

VI

A MEGYE KÖZSÉGEI A NÉPREGÉK ÉS MONDÁK-BAN

Külön kell szólnunk Tompa Mihály epikai költészetének azokról a darabjairól, amelyek a szabolcsi és szatmári tájhoz kapcsolódnak. Három népregét tarthatjuk számon ezek sorában, mégpedig éppen a sikerültebbeket népregefeldolgozásai közül.

Tompa költői pályafutásának már az elején érdeklődéssel fordult a népmondái, regéi felé. „Napjainkban úgy a politika, mint a szépirodalom igen nagy figyelmet fordít a népre és annak életére; összeszedetnek a népdalok, népmondák, sat. népszínművek iratnak” — írta Liszkai Pap Imrének 1846-ban,⁸³ és kifejezte, hogy ő is ezen az úton akar haladni. Gyakran fordult tehát témáért a nép hagyományait, gondolat — és érzelemvilágát őrző népköltészeti alkotásokhoz.

Széles körű gyűjtőmunkával igyekezett feltárni ezeket. Amerre megfordult, lejegyezte őket és összegyűjtésükbe barátait, ismerőseit is bevonta. Így például Böszörményi Károlyt⁸⁴ és Lévai Józsefet⁸⁵ is megkérte népregék gyűjtésére. Liszkai Pap Imrétől⁸⁶ énekes népi játékokat is kért, és mint az előbbi fejezetben említettük, Beczkes József⁸⁷ tiszakóródi lelkésszel is levelezett a népmondák és népregék gyűjtése ügyében.

Közismert, hogy Tompa népmonda- és regefeldolgozásai életművének a kevésbé értékes, kevésbé sikerült részéhez tartoznak. Hibájául leginkább a konfliktusok drámai felépítésének hiányát, a moralizáló törekvést elűzését, az igazi népi szemlélet és népi nyelv hiányát róják fel. A szabolcsi és szatmári tájakhoz fűződő regefeldolgozások sem mentesek teljesen ezektől a hiányosságoktól, azonban némely értékük miatt mégis a legjobbak közé sorolhatjuk őket.

A *Sülyedés*-ben kirajzolódik a gazdag ember önzése, kapzsisága, embertelensége a szegénnyel szemben. E népregefeldolgozás a Szatmár megyei Penyige egyik határrészéhez kapcsolódik, és az elnevezés eredetét magyarázza. A szegény ember fiát nagy szerencse éri, egy nagyon szép lány lesz a mátkája. A gazdag ember azonban megirigyli boldogságát és pénzzel megvesztegeti a lány anyját, hogy adja az ő fiához leányát. A dús termést is irigyli a szegénytől és éjnek idején átlopja a saját magtárába, végül a földjét is elszántja. A gonosz lelkű, kapzsi ember tagadja a gaztetteket, és hogy szavának nagyobb

⁸² Uo.

⁸³ Tompa Mihály levele Liszkai Pap Imrének, 1846. január 10. TML, I. k. 36. sz. levél.

⁸⁴ Tompa Mihály levele Böszörményi Károlynak. 1845. május végén. TML, I. k. 28. sz. levél.

⁸⁵ Tompa Mihály levele Lévai Józsefnek, 1844. november táján. TML, I. k. 24. sz. levél.

⁸⁶ Tompa Mihály levele Liszkai Pap Imrének, 1846. január 10. TML, I. k. 36. sz. levél.

⁸⁷ Tompa Mihály és Beczkes József tiszakóródi ref. lelkész levelezésének ilyen tartalmú darabjaira — Vozári közlésére hivatkozva — Bisztray Gyula utal a TML Jegyzeteiben, II. k. 525. o.

súlya legyen, átkot mond arra, aki azokat elkövette. Az átok rajta teljesül be: lovastól, szekereستől fiával együtt elsüllyed.

A szereplők közül a gazdag ember jól példázza a gógös, kapzsi, vagyonehes parasztot, de a szegény nem igazi népi alak. A költő eltúlzott moralizálása olyan képtelen jámborsággal ruházza fel, amelyet egy parasztemberről elképzelni sem lehet. Ezért a jelentkező osztálykonfliktust nem viheti végig a népmese útján, a megoldásban nem kaphat szerepet az elnyomott küzdelme és győzelme az elnyomóval szemben, a konfliktus feloldása csoda beiktatásával történik. Ennek ellenére is jelentős az osztályellentét meglátása és költői ábrázolása.

A nép között máig is él a község Mánd felőli határában levő, mintegy I holdnyi kiterjedésű mélyedés keletkezéséről szóló rege. Dr. Erdész Sándor Az Erdőhát⁸⁸ c. írásában azt közli, hogy „a mondát úgy mesélik, mint ahogy azt Tompa Mihály a Sülyedés c. népregéjében megverselte.” Van azonban a mélyedés keletkezésének egy egyszerűbb magyarázata is; eszerint egy ember Űrnapján szántott azon a helyen és estére, mikor végzett a szántással, állataival együtt elsüllyedt.⁸⁹ A penyigei süllyedés-monda — a népköltészet törvénye szerint — változva, formálódva, de él és igazolja a költő jóslatát:

*Az éltés magvetők, mikor
A sülyedésnél szántogatnak:
Az ostoros fiúk előtt,
— Delelni a midőn kifognak
Vagy a barázdában pihennek,
Megőszökélvén az ekét —
Miként nagyapjuktól tanulták,
Elmondják a regét.
Nem is gyanítva, hogy szavokban
Oly magvat vetnek el,
A mely az évek barázdáin
Még sokszor újra kel;
Növelve bűbájos virágot.
A melyet ápolgatni fognak
Tovább regélő unokák a
Jövendő századoknak.*

Míg a Sülyedés-t az osztályellentét jelentkezése emeli ki a regefeldolgozások sorából, addig *A halász és az aranyhal* című népregét a jelentkező erősebb népköltészeti hangvétel teszi jelessé. Ebben a feldolgozásban Tompa egészen átveszi a mesélő halász szemléletét, bele tud illeszkedni tudatvilágába, s nyelvileg is közelebb kerül hozzá. Olyan szófordulatokkal, mint „csak hült helye maradt” vagy „azt gondolta a lelkem”, sikerül szabadulnia a műköltészet hangjától, ami pedig népregéink egyik legnagyobb hibája.

A monda a Szabolcs megyei *Nagyhalász* (egykor Halász) község nevének eredetét magyarázza. Nyári éjszakán a Tisza-parti tűz mellett üldögélő halászok legöregebbike, Karád mesét mond a társainak. Midőn a király egy távoli

⁸⁸ Dr. Erdész Sándor: Az Erdőhát. Élet és Tudomány, 1967. I. 6-i sz.

⁸⁹ Elmondta id. Jármay Béla, 70 éves penyigei lakos.

országban vívott háborújából hazatért, egy arany halacszkát hozott leányának ajándékkul. A királykisasszony kedvenc halacszkáját egy éjszaka elsodorta a hirtelen kiáradt folyó. A király nemességet és egy falut ígért annak, aki megtalálja. Élt ebben az időben a Tisza mentén egy szegény halász a fiával. A legény szerelmes volt egy gazdag lányba, és naphosszat csak sóhajtozott, epekedett. Az apja, hogy dologtalan fiát megszégyenítse, maga ment halászni, s ím: az aranyhal akadt a hálójába. Fiával együtt felvitte Buda várába a királynak, aki megtartotta szavát. A nemesi levélben az ajándékfalu a Halász nevet kapta, és címerét két aranyhal díszítette. A község neve és címere örökre őrzi a szegény halász emlékét.

A népregefeldolgozásból hiányzik az a népmesei elem, hogy a legény a saját küzdelme és győzelme révén jut el szerelme beteljesedéséhez. Itt a fiú magatartása kétségkívül passzív, ami ellentétben áll a népmesei hős általános tulajdonságával. Viszont a költő olyan fordulatot is adhatott volna a regének, hogy a szegény halászlegény a királykisasszony kezét nyeri jutalmul, — ezzel jobban szolgálta volna a mese korlátokat nem ismerő, a nép fantáziáját teljesebben kielégítő sajátosságát. A legény azonban hű maradt első szerelméhez, s e hűség ábrázolása nem kevésbé értékes népmesei eleme a regefeldolgozásnak. Egészében tehát *A halász és az aranyhal* Tompa népregeinek a sikerültebbjei közé tartozik.

Mi, szabolcsiak a monda fennmaradását is köszönhetjük Tompának: az ő költeménye őrizte meg a Nagyhalász nevének eredetét magyarázó mondát a „jövendő századoknak.” Ma már csak a Tompa regéjére hivatkozva emlegetik,⁹⁰ hogy miért kapta az egykor királyi haláshely a Halász falunevet.

Tompa népregei közül szabolcsi még *A két íjász*. Ebben az idegen urak, a német gőg és elbizakodottság iránti ellenérzés is hangot kap.

A költemény két Tisza menti község, a szabolcsi *Vencsellő* és a jobbparti, már Borsodba eső *Kenézlő* nevének eredetét beszéli el. Hatalmas úr lakott valaha e tájon, kinek birtoka a Tisza mindkét partjára kiterjedt. Fiú örököse nem volt, csak egy gyönyörű lánya. Nap-nap után jöttek a kérők, köztük a német lovag, Venczel és a magyar vitéz, Kenéz, akik meg akartak vívni a lányért. Az apa kívánságára a viadal nyíllal történt. A Tisza két partján felállt vitézek közül előbb Venczel lőtt, de nem talált. Utána Kenéz nyílveszője röpült, — egyenesen Venczel szívébe. Így a szép leány a győztes Kenézé lett. Ott telepedtek meg a Tisza túlsó partján, ahonnan Kenéz lőtt, és lett a falu neve *K e n é z l ő*. Emitt, a szabolcsi Tiszaparton, ahonnan Venczel lőtt, az elesett német lovag kísérete épített falut, s az a *V e n c s e l l ő* nevet kapta.⁹¹

Figyelemre méltó a versben Tompának az a törekvése, amellyel megrajzolta a gőgös, öntelt, saját nemzetét magasztaló német lovagot. Már a bemutatkozásával is ellenszenvet ébreszt:

*Nevem Venczel, s az egész föld ösméri nemzetem;
Békében, mint csatában, hatalmas hon fia
Esdik lányod kezéért, megöszült dalia!*

⁹⁰ Községünk hagyományai. A Szabolcs-Szatmár Megyei Útikalauz előkészítéséhez kiadott körlevélre beérkezett válaszok, 1964. Megyei Múzeumok Igazgatósága Adattára.

⁹¹ Vencsellő község lakosságának tekintélyes része valóban német eredetű volt.

Majd gazdagságával és hősiességével kérkedik:

*Gazdag vagyok, s hogy láthatd, mit ér karom?
ha kell:
Ím párcsatára hívok bárkit honodba' fel!*

A vele szemben álló magyar vitéz minden kérkedés nélkül egyszerű szavakkal tesz bizonyosságot legnemesebb érzelméről:

*... nevem Kenéz,
Egy nemzetből s hazából veled, derék vitéz!
Két tárgyért ége szívem keblemben e napig:
Hon és csata; leányod lőn most a harmadik.*

Szavaiban a költő saját érzéseire is ráismerünk. A két legnemesebb érzés: a hazaszeretet és a szerelem ötvöződéssel már a Böszörményi Katalinhoz írt, Kedvesemhez című dalában is találkozunk. — Egyrészt ezeknek a nemes érzelmeknek a kifejezése, másrészt a némettség iránti ellenszenv ébresztése emeli ki A két íjász-t a népregefeldolgozások átlagából.

VII.

EGY DEDIKÁLT TOMPA-KÉP TÖRTÉNETE

Végül egy tárgyi emlékről kell megemlékeznünk, amely őrzi a költő kézírását és élénk idézi képét.

Említettük, hogy Tompa élete utolsó hónapjaiban sorra elbúcsúzott barátaitól, apró emléktárgyakat, többnyire fényképét küldve nekik. Mint láttuk, ez időben küldött fényképet ifjúkori szerelmének, Böszörményi Katalinnak⁹² is. De küldött olyanoknak is, akikhez kevésbé elmélyült érzelem, csupán csak a diákkor közös élményei kapcsolódtak. Ezek közé tartozott sárospataki diáktársa: Zámory Sándor.⁹³

Zámory előbb fejezte be tanulmányait, mint Tompa, s miután elhagyta az anyaiskolát, nemigen adhatott magáról életjelt egykori diáktársainak, barátainak. Közös barátjuknak, Böszörményi Károlynak írott levelében így emlékszik róla Tompa: „Zámoriról szót sem tudok, egy betűt sem írt.”⁹⁴ Nemigen levelezhettek később sem, legalábbis Tompa széles körű levelezésének egyetlen ismert darabja sem szól Zámorynak, említést is csupán az idézett helyen tesz róla. Élete végén, midőn számba veszi a barátokat, akiktől búcsúzni akar, mégis ott van a sorban Zámory is. Hogyan, honnan derítette fel a címét — nem tudjuk. De egy dedikált fényképet hozzá is eljuttatott. A megajándékozott barát pedig híven megőrizte, és ráhagyta családja késői tagjaira.

Ma dr. Zámory Kálmán őrzi, Kemeccsén. 1948-ban kapta bátyjától, Zámory Bélától, aki a kép eredetéről annyit tudott csupán, hogy Tompa

⁹² L. a 27. sz. jegyzetét!

⁹³ Tompa csak Zámory-nak nevezi barátját, a TML jegyzetében sincs a keresztnév említve. L. TML, II. k. 597. o.

⁹⁴ Tompa Mihály levele Böszörményi Károlynak. 1843. október táján. TML, I. k. 13. sz. levél.

ajándékozta nagyapjuknak, Zámory Sándornak, aki református pap volt, és Patakon együtt diákoskodott Tompával.⁹⁵

A 31 × 14,5 cm-es könyvmasos képet alul 5 cm-es a többi oldalon 3—3 cm-es megsárgult karton szegélyezi. Az alsó szegélyen ez a dedikálás:

„Zámory Sándor régi kedves
és mindig feledhetetlen barátomnak 1868.”

*

A szabolcs-szatmári kapcsolatok maradandó nyomot hagytak Tompa életében és költészetében.

A Böszörményi Katalin iránti szerelme kapcsán szélesedik élményeinek köre, tudatosul benne anyagi és társadalmi helyzetének bizonytalansága. Érzelme egyre mélyül, átéltebbé válik. Mindezek nyomán költészete tartalmilag gazdagszik és egyidejűleg költői alkotókészsége is erőteljesen fejlődik.

Nem kisebb jelentőségű a Bónis Barnabásné Pogány Karolinával való ismeretsége sem. Bónisné érdeklődése, ösztönző, biztató szavai majd' másfél évtizeden át élesztették, erősítették munkakedvét, fokozták költői becsvágyát. Így — közvetve — sok-sok művének létrejöttében része volt ennek az ismeretségnek.

A szabolcs-szatmári táj és az itt élő népmondák, hagyományok több elbeszélő költeményéhez adtak témát, és nagy számú levele is őrzi azoknak a kapcsolatoknak az emlékét, amelyek Tompát megyénkhez fűzték.

Mindenképpen méltók rá ezek a kapcsolatok, hogy számontartsuk őket.

MOLNÁR MÁTYÁS

---

⁹⁵ Dr. Zámory Kálmán (Kemece) 1967. november 27-én hozzám intézett leveléből vett adatok.